

Burgerperspectieven

2012 | 4

-
- Burgers somberder over eigen financiële toekomst
  - Politiek vertrouwen stijgt tijdens kabinetsformatie
  - Samenleven en economie hoog op de publieke agenda
  - Tegenstelling tussen opleidingsniveaus leeft meer
  - Nederlanders door crisis sterker op Nederland gericht
  - Niet-stemmers lijken het meest op PVV- en SP-stemmers
-

Josje den Ridder
Paul Dekker
Mathilde van Ditmars

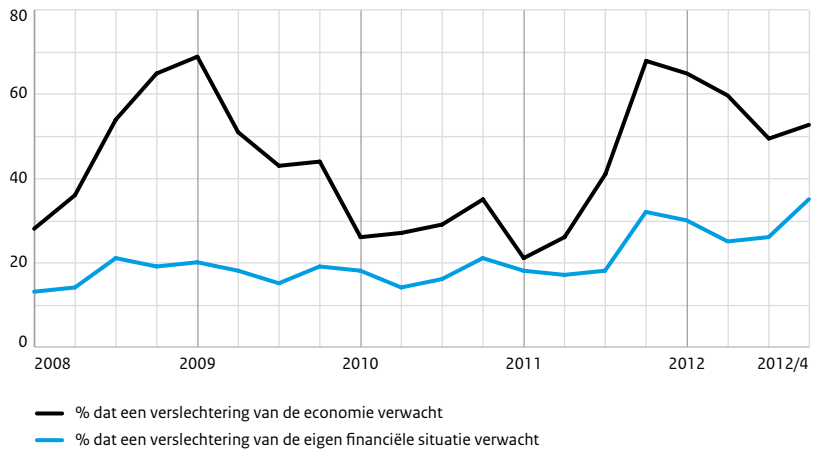
Burgerperspectieven 2012 | 4

Belangrijkste bevindingen vierde kwartaal 2012

Burgers somberder over eigen financiële toekomst

De zorgen over de economie houden aan en raken meer mensen nu ook persoonlijk. 35% verwacht in de komende twaalf maanden een verslechtering van de eigen financiële situatie. Vorig kwartaal was dat nog 27%. Dit aandeel is het hoogste sinds het begin van onze metingen in 2008. 52% verwacht dat de economische situatie het komende jaar verslechtert.

→ p. 5

Samenleven en economie hoog op de publieke agenda

De omgangsvormen blijven, ook in tijden van crisis, het meest genoemde probleem en de belangrijkste maatschappelijke prioriteit voor de toekomst. Men zou willen dat Nederlanders verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen. Sinds 2011 zijn de zorgen over economie en inkomen toegenomen en kent men meer prioriteit toe aan economische vraagstukken. Ook de aandacht voor werkgelegenheid is gestegen.

Top tien van prioriteiten voor Nederland, eind 2012 (tussen haakjes rangorde in het tweede kwartaal van 2011)

- 1 meer verdraagzaamheid en socialer gedrag (1)
- 2 behoud van goede ouderdagvoorzieningen (2)
- 3 economische groei (9)
- 4 betere gezondheidszorg (5)
- 5 minder werkloosheid (12)
- 6 gezondere overheidsfinanciën (14)
- 7 minder oorlog en terrorisme in de wereld (4)
- 8 meer inkomenszekerheid (13)
- 9 meer bestrijding van criminaliteit (3)
- 10 minder honger op de wereld (6)

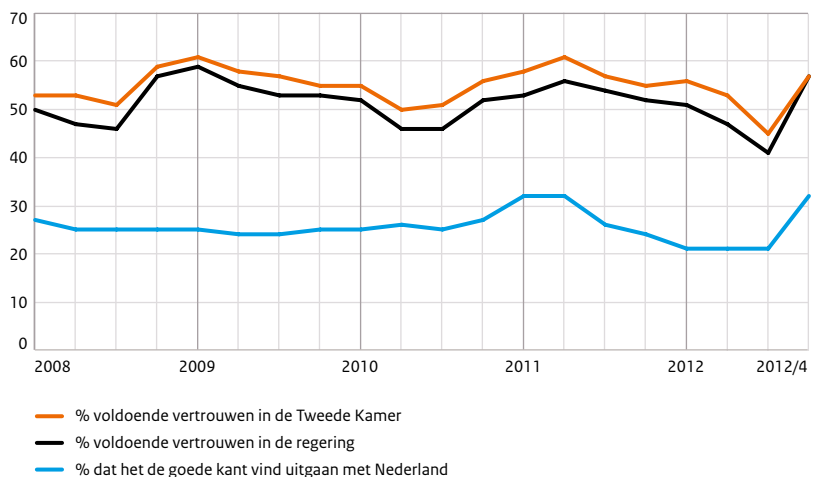
→ p. 10

Politiek vertrouwen stijgt tijdens de formatie

Ondanks de economische somberheid steeg het aandeel dat vindt dat Nederland zich in de goede richting ontwikkelt van 21% naar 32%. De verklaring voor die stijging moeten we zoeken bij de belofte van een nieuw kabinet in oktober. Die zorgde voor een hoopvolle sfeer en een stijging van het vertrouwen in de regering van 41% naar 57%.

Voorals bij aanhangers van vvd, cda, d66/gl en PvdA is het vertrouwen in de regering groot. Onder aanhangers van sp en pvv blijft het politieke vertrouwen laag. Het is gebruikelijk dat het politieke vertrouwen stijgt bij de aankondiging van een nieuw kabinet; we zagen het ook bij het aantreden van Balkenende iv en Rutte i.

→ p. 6

Wens om meer geld uit te trekken voor werkgelegenheid sinds 2008 gegroeid

Het aandeel mensen dat meer geld wil uitgeven aan vergroting van de werkgelegenheid is fors gestegen van 65% in 2008 naar 81% eind 2012. Ook aan onderwijs, gezondheidszorg en de bestrijding van armoede zou de overheid meer geld moeten uitgeven. Aan integratie, ontwikkelings samenwerking en militaire missies minder.

→ p. 14

Steun voor de EU, verdeeldheid over de euro

Er zijn nog steeds meer voor- dan tegenstanders van het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie (49% versus 19%). Over de euro zijn de meningen verdeeld: 34% vindt het een slechte zaak dat de gulden is vervangen door de euro, 39% vindt het een goede zaak. Het algemene gevoel is dat we nu eerst het eigen land op orde moeten hebben, voordat er geld naar andere eurolanden gaat.

→ p. 27

Liever aandacht voor binnen- dan voor buitenlandse problemen

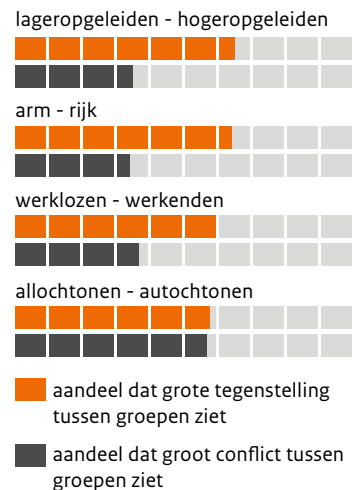
70% vindt dat de regering zich minder moet richten op problemen in het buitenland en meer op problemen in eigen land; in 2011 was dat 64%. Het aandeel dat vindt dat Nederland een bijdrage moet leveren aan internationale missies, armoede in de wereld en klimaatproblematiek is gedaald. Nederlanders vinden dat het economische eigenbelang centraal mag staan bij het internationale optreden van Nederland, zeker in tijden van economische crisis.

→ p. 30

Grootste tegenstelling tussen hoger- en lageropgeleiden, grootste conflict tussen allochtonen en autochtonen

Het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden wordt het meest als een tegenstelling ervaren (door 65%). Dit is de enige tegenstelling die groter is geworden en komt daarvoor nu op de eerste plaats. Ook tussen arm en rijk en tussen werklozen en werkenden ziet men grote tegenstellingen. Deze tegenstellingen ziet men eerder als een verschil tussen groepen dan dat er echt sprake is van een conflict. Alleen de tegenstelling tussen allochtonen en autochtonen wordt gezien als een conflict.

→ p. 21

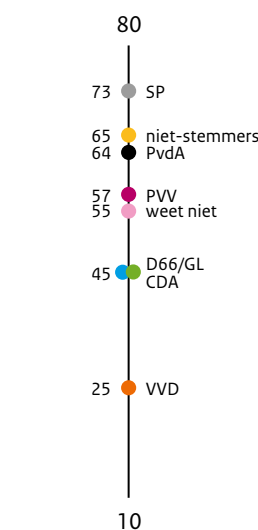

Niet-stemmers wijken af van stemmers, maar delen ook opvattingen

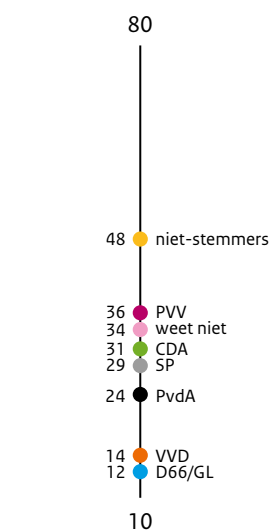
Niet-stemmers hebben gemiddeld een lager politiek en sociaal vertrouwen dan stemmers en onderscheiden zich door hun sterke gevoelens van onrechtvaardigheid in de maatschappij. Maar er zijn ook

overeenkomsten. De opvattingen van niet-stemmers over maatschappelijke kwesties komen grotendeels overeen met die van andere kiezersgroepen. Hiermee hebben niet-stemmers geen geheel afwijkende meningen die niet worden gehoord in het huidige politieke bestel.

→ p. 38

% eens met
'In ons land is er te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben'

% eens met
'De landelijke politiek is voor mij vaak te ingewikkeld om te begrijpen'

Inhoud

Ten geleide	4
1 Hoe gaat het met Nederland?	5
2 Samenleven: saamhorigheid en tegenstellingen	17
3 Buitenland: solidariteit en eigenbelang	27
4 Politiek: onbegrijpelijkheid en niet-stemmers	34
Verantwoording	48

Ten geleide

Dit is het twintigste kwartaalbericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) en betreft enquête- en focusgroeponderzoek in het vierde kwartaal van 2012. Ook dit kwartaal brengen we de publieke opinie in kaart met combinaties van kwantitatief materiaal (antwoorden op gesloten enquêtevragen) en kwalitatief materiaal (gesprekken in focusgroepen en reacties op open enquêtevragen). In hoofdstuk 1 beschrijven we de ontwikkelingen in de publieke opinie. De volgende hoofdstukken behandelen telkens twee onderwerpen. Hoofdstuk 2 over de Nederlandse samenleving gaat enerzijds in op saamhorigheid en vrijwilligerswerk en anderzijds op het zien van tegenstellingen tussen sociale groepen. Hoofdstuk 3 over het buitenland behandelt hoe solidariteit en eigenbelang een rol spelen in het denken over de opstelling van Nederland in de Europese Unie en in de wijdere wereld. Hoofdstuk 4 gaat over twee negatieve houdingen tegenover de politiek: de opvatting dat de politiek te ingewikkeld is en het voornemen om niet te gaan stemmen bij Kamerverkiezingen.

Voorheen bracht ieder kwartaalbericht naast de trends ook een speciaal thema. In de toekomst doen we dat anders. De afleveringen in het eerste en derde kwartaal beschrijven alleen de trends in de publieke opinie. Die in het tweede en vierde kwartaal behandelen daarnaast ook een thema. Dat betekent dat we alleen in de even kwartalen focusgroepen houden. Om deze verandering te markeren wordt in de Verantwoording dit keer uitgebreider ingegaan op de focusgroepen.

De onderzoeksperiode: formatie kabinet-Rutte II

De enquêtegegevens van het vierde kwartaal van 2012 zijn verzameld tussen 2 oktober en 4 november. De focusgroepen vonden plaats op 16 en 23 oktober. De onderzoeksperiode loopt gelijk met het hoogtepunt van de formatie. Begin oktober waren VVD en PvdA aan het formeren en hadden zij een 'radiostilte' afgekondigd waarin er relatief weinig politiek nieuws was. Op 29 oktober werd die stilte definitief doorbroken en presenteerden beide partijen het regeerakkoord. De onderzoeksperiode eindigt met de beëdiging van het tweede kabinet-Rutte op 5 november 2012.

Over het onderzoek is meer informatie te vinden in de Verantwoording achterin en in de daar vermelde studies. Om de kwartaalberichten zelfstandig leesbaar te houden is enige herhaling onvermijdelijk. Naar eerdere berichten (beschikbaar op www.scp.nl) wordt verwezen met de kwartaalopgave (COB 2009|4 enz.).

Meer zorgen over eigen financiële toekomst

Het aandeel mensen dat neutraal of positief is over de eigen financiële toekomst daalt van 73 naar 65% (zie figuur 1.1). 35% van de Nederlanders verwacht de komende twaalf maanden een verslechtering van de eigen financiële situatie. Dit aandeel was niet eerder in het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) zo groot. Eind 2011 zagen we een eerste versombering van de eigen financiële toekomstverwachtingen, in het tweede en derde kwartaal van 2012 verbeterde die stemming, maar dit kwartaal verslechteren de verwachtingen weer.¹ Vooral lageropgeleiden (41%), ouderen (41%) en gepensioneerden (48%) zijn somber over hun financiële toekomst. Onder die groepen doet zich ook de grootste verslechtering voor. Hoewel de toekomstverwachtingen versomberen, is nog steeds 82% voldoende tevreden met de eigen financiële situatie van dit moment.

Het aandeel Nederlanders dat de indruk heeft dat de gevolgen van de economische crisis voor het eigen gezin groot zijn is sinds 2009 gestegen van 20% naar 54%, zo blijkt uit het internationale onderzoek Transatlantic Trends (zie figuur 1.2).² In vergelijking met andere Europeanen schatten Nederlanders het effect van de crisis nog relatief gunstig in. Opvallend is wel dat Nederlanders sinds 2009 snel negatiever zijn geworden. In 2009 was het verschil met het gemiddelde van elf lidstaten van de Europese Unie (EU) nog 35%, inmiddels is dat verschil afgenomen tot 12%.

Ook de algemene economische toekomstverwachtingen blijven somber. 52% verwacht de komende twaalf maanden een verslechtering van de economische situatie, 35% verwacht geen verandering (wat betekent dat het slecht blijft gaan).³ 13% verwacht dat de economische situatie zal verbeteren.

Zoals we zullen zien, blijft de economische crisis een belangrijk zorgpunt voor veel Nederlanders. Zorgen over de economische situatie, inkomen en werkgelegenheid staan prominent op de publieke agenda. Ook in de groepsgesprekken is de economische situatie steeds vaker onderwerp van gesprek. Vooral lageropgeleiden laten daar merken dat ze in hun persoonlijk leven last hebben van de crisis: er is minder werk, het is moeilijker om werk te vinden dat past bij het opleidingsniveau, men is bang om de baan te verliezen of heeft minder geld te besteden. Hogeropgeleiden zien ook problemen, bijvoorbeeld op de arbeids- en huizenmarkt.

Positiever over richting van Nederland door nieuw kabinet

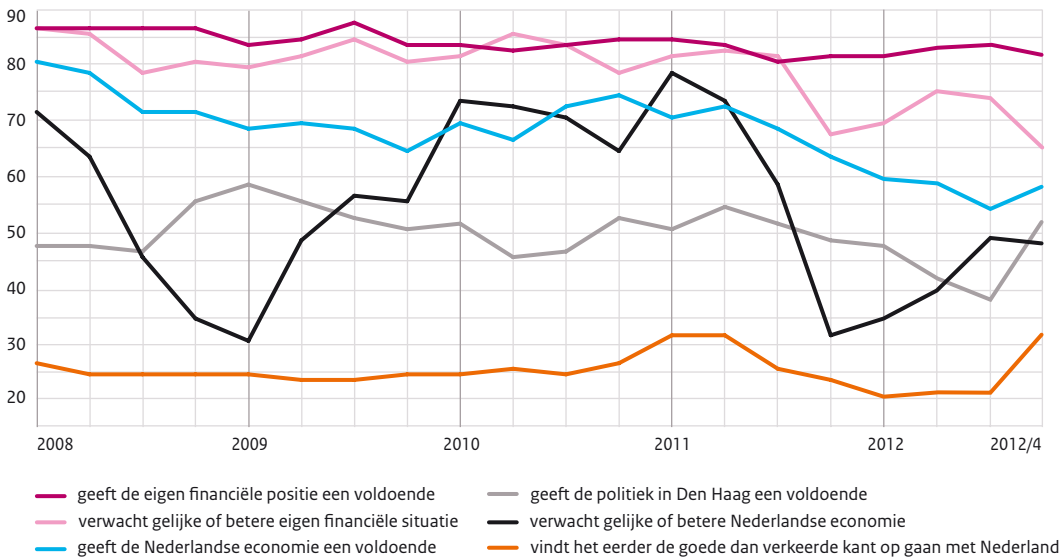
Ondanks de economische somberheid is men het afgelopen kwartaal positiever geworden over de richting waarin Nederland zich ontwikkelt. Weliswaar vindt nog steeds 57% dat Nederland de verkeerde kant op gaat, maar 32% vindt het nu de goede kant op gaan (tegen 21% in vorig kwartaal).

Kernpunten

- De zorgen over de economie houden aan en raken mensen nu ook persoonlijk. 35% verwacht een verslechtering van de eigen financiële situatie. Dit aandeel was sinds de start van ons onderzoek in 2008 nog nooit zo groot. Zorgen over de economie staan hoog op de publieke agenda en de bezorgdheid over de werkgelegenheid stijgt.
- De komst van een nieuw kabinet zorgt voor een iets positievere en hoopvolle stemming over de politiek en de richting die Nederland opgaat. 32% denkt dat Nederland zich in de goede richting ontwikkelt. Vorig kwartaal was dat nog 21%. De meerderheid (57%) blijft echter somber.
- Het vertrouwen in de regering stijgt van 41% naar 57%, het vertrouwen in Tweede Kamer van 45% naar 57%. De sterkste stijging is er bij aanhangers van PvdA en D66/GL. Aanhangers van SP en PVV blijven het minst tevreden met de politiek.
- Sinds 2008 is het aandeel dat vindt dat er meer geld moet naar werkgelegenheid gestegen van 65% naar 81%. Ook aan onderwijs en gezondheidszorg willen burgers meer geld uitgeven. Bezuinigd kan er worden op militaire missies en ontwikkelingssamenwerking.

- 1 Cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) laten zien dat de somberheid over de financiële toekomst in november nog verder is toegenomen: 43% verwacht een verslechtering van de eigen financiële situatie in de komende twaalf maanden (dat was 33% in oktober). Zie www.statline.cbs.nl.
- 2 36% noemt de gevolgen van de crisis enigszins groot; 18% zeer groot (samen 54%). Zie <http://trends.gmfus.org/>
- 3 Ook de algemene toekomstverwachtingen verslechteren volgens het CBS in november fors: 64% verwacht de komende twaalf maanden een verslechtering (tegenover 49% in oktober).

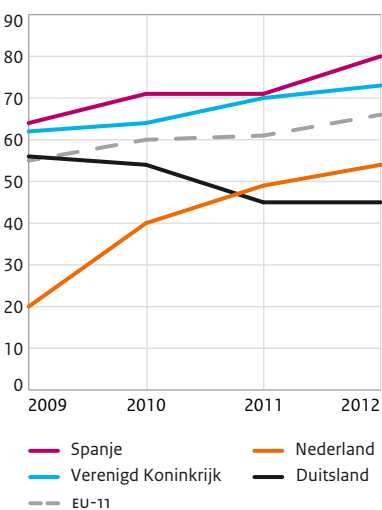
Figuur 1.1 Positieve waarden en verwachtingen^a, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

a De verwachtingen betreffen de komende twaalf maanden. De voldoende scores 6-10 op een schaal van 1-10 voor tevredenheid.

Bron: COB 2008/1-2012/4

Figuur 1.2 Aandeel dat vindt dat de financiële gevolgen van de economische crisis voor het eigen gezin groot zijn, bevolking van 18+, 2009-2012 (in procenten)

Bron: TNS Opinion (Transatlantic Trends 2012)

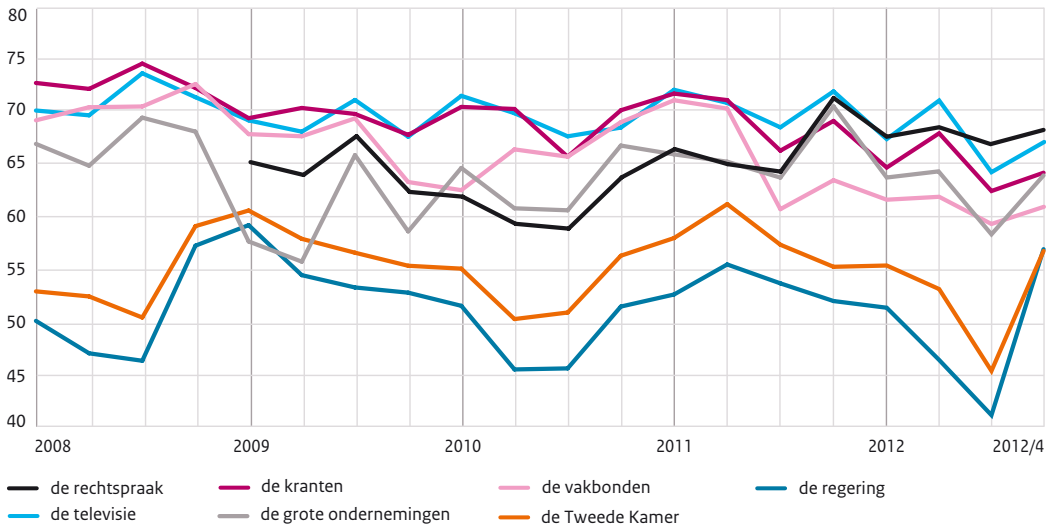
4 Zoals: je moet positief blijven / hoop hebben; we hebben het ergste van de economische crisis achter de rug; we hebben het in Nederland helemaal niet slecht; Nederland doet het beter dan andere landen.

De verklaring ligt in de politieke ontwikkelingen in oktober, zoals we zien aan de argumenten van mensen die vinden dat het (voorzichtig) de goede kant op gaat. Naast de gebruikelijke motieven die we elk kwartaal zien⁴, wordt er dit kwartaal opvallend vaak verwezen naar de formatie en het nieuwe kabinet. Overigens betekenen deze positieve geluiden niet dat iedereen de formatie en de plannen van de nieuwe regering een warm hart toedraagt. Bij de argumenten waarom het de verkeerde kant op gaat wordt de nieuwe regering ook in negatieve zin genoemd.

Hoopvol over politiek tijdens formatie

Dat het positievere gevoel over de richting van Nederland wordt ingegeven door de politieke ontwikkelingen, zien we ook duidelijk terug bij de andere enquêtevragen over politiek. Het vertrouwen in de politiek steeg sterk tijdens de onderzoeksperiode, die samenviel met de formatie en aankondiging van het kabinet-Rutte II. De tevredenheid met de politiek in Den Haag steeg van 39% naar 52% (figuur 1.1). Het aandeel dat vertrouwen heeft in de Tweede Kamer steeg van 45% naar 57% en het vertrouwen in de regering van 41% naar 57% (figuur 1.3). Als we de ontwikkeling van het vertrouwen in de regering per week bekijken zien we dat dat in de hele maand oktober hoger ligt dan in het voorgaande kwartaal (figuur 1.4). Na de presentatie van het regeerakkoord op 29 oktober is het vertrouwen het hoogst.

Figuur 1.3 Voldoende vertrouwen in zeven instituties^a, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen) in antwoord op de vraag 'Hoeveel vertrouwen heeft u op dit moment in de volgende instellingen in Nederland?'.

Bron: COB 2008/1-2012/4

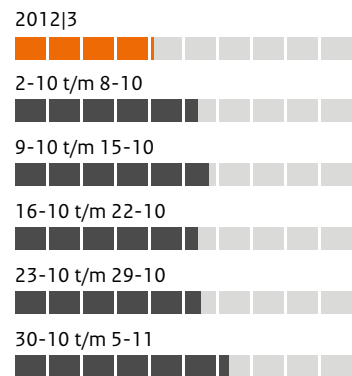
In de enquête en groeps gesprekken zien we voorzichtige steun voor samenwerking tussen PvdA en vvd. Men vindt het, ondanks de afstand tussen beide partijen, goed dat zij er samen uit proberen te komen. Als winnaars van de verkiezingen moeten ze verantwoordelijkheid nemen. Men hoopt op een stabiel kabinet, dat in balans is en zich redelijk opstelt. Men blijft op zijn hoede ('eerst maar eens zien of een nieuw kabinet de verwachtingen kan waarmaken'), maar geeft het nieuwe kabinet het voordeel van de twijfel:

"Ik heb het idee dat het nieuwe kabinet echt probeert de crisis aan te pakken. Daarvoor zijn impopulaire maatregelen nodig, die ook mijn eigen portemonnee raken. Maar ik denk dat het nodig is. Natuurlijk ben ik het niet met alle maatregelen eens. Zo vind ik de inkomensafhankelijke zorgpremie wel erg rigoureuus. De middeninkomens worden relatief het hardst geraakt. Hopelijk wordt dit plan nog wat bijgeschaafd. Voorlopig geef ik het nieuwe kabinet echter het voordeel van de twijfel."
(man, 31, zou stemmen op D66)

"Op zich heb ik wel vertrouwen in het komende kabinet, hoewel ik nog even moet bijkomen van sommige punten uit het regeerakkoord
(man, 39, zou stemmen op D66)

"Misschien gevoelsmatig, maar sinds de bijna nieuwe regering worden er weer knopen doorgehakt en dat geeft een beter gevoel."
(vrouw, 61, zou stemmen op de PvdA)

Figuur 1.4 Ontwikkeling van voldoende vertrouwen in de regering^a, oktober 2012 (in procenten)

a Vermeld zijn percentages scores 6-10 op een schaal van 1 (geen enkel vertrouwen) tot 10 (alle vertrouwen).

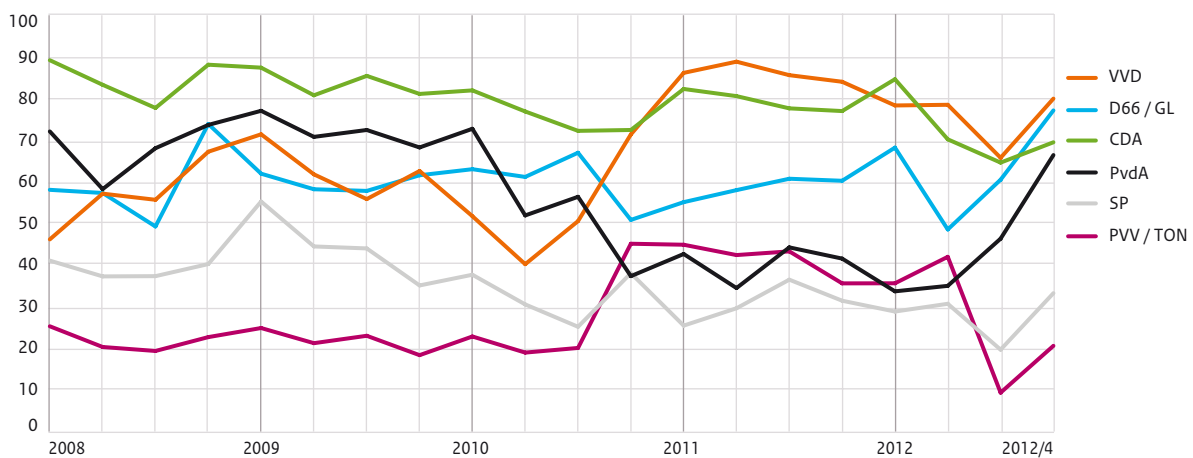
Bron: COB 2012/3-2012/4

Niet iedereen is hoopvol en positief gestemd over het nieuwe kabinet. Zoals verwacht zien we grote verschillen naar partijvoorkeur (figuur 1.5). Het vertrouwen stijgt het sterkst onder aanhangers van de PvdA (van 46 naar 66%). Bij D66/GL (+16), VVD (+14), SP (+14) en PVV (+11) zien we een vertrouwensstijging van meer dan 10 procentpunten. Onder aanhangers van het CDA stijgt het vertrouwen slechts met 4%. De verschillen in de mate van vertrouwen zijn groot. Aanhangers van VVD en CDA blijven vertrouwen houden in de regering, bij aanhangers van SP en PVV blijft het vertrouwen laag.

Bij een aantal stellingen die houdingen over politiek meten (in tabel 1.1) zien we kleine verschuivingen die duiden op een wat positievere stemming. De steun voor compromissen is groter dan vorig kwartaal, politici worden iets vaker bekwaam geacht en men vindt iets minder vaak dat ze onbehoorlijk met elkaar omgaan. De steun voor krachtige leiders is iets afgenomen. De verschuivingen zijn echter beperkt, ze duiden niet op een totaal ander beeld van de politiek.

Figuur 1.5 Voldoende vertrouwen in de regering naar partijvoorkeur, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

Bron: COB 2008/1-2012/4

Tabel 1.1 Opvattingen over politiek, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)^a

	2008	2009	2010	2011	2012/1+2	2012/3	2012/4
'De meeste politici zijn bekwame mensen die weten wat ze doen.'							
(zeer) oneens	32	30	30	28	31	35	29
(zeer) eens	26	29	31	30	27	25	32
'Politici gaan vaak onbehoorlijk met elkaar om.'							
(zeer) oneens	19	20	19	21	20	15	23
(zeer) eens	36	36	40	40	42	48	42
'Het zou goed zijn als het bestuur van dit land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'							
(zeer) oneens	41	41	36	40	35	33	38
(zeer) eens	28	29	34	30	33	37	34
'Kamerleden en ministers geven niet veel om wat mensen zoals ik denken.'							
(zeer) oneens	20	22	21	21	20	16	22
(zeer) eens	49	45	49	48	50	51	47
'Het is een goede zaak dat in de politiek compromissen worden gesloten.'							
(zeer) oneens	.	.	.	7	8	9	7
(zeer) eens	.	.	.	57	55	55	61

a Percentages tellen met de neutrale categorie en 'weet niet' op tot 100. Oranje cijfers wijken significant af van die van het vorige kwartaal ($p < 0.05$).

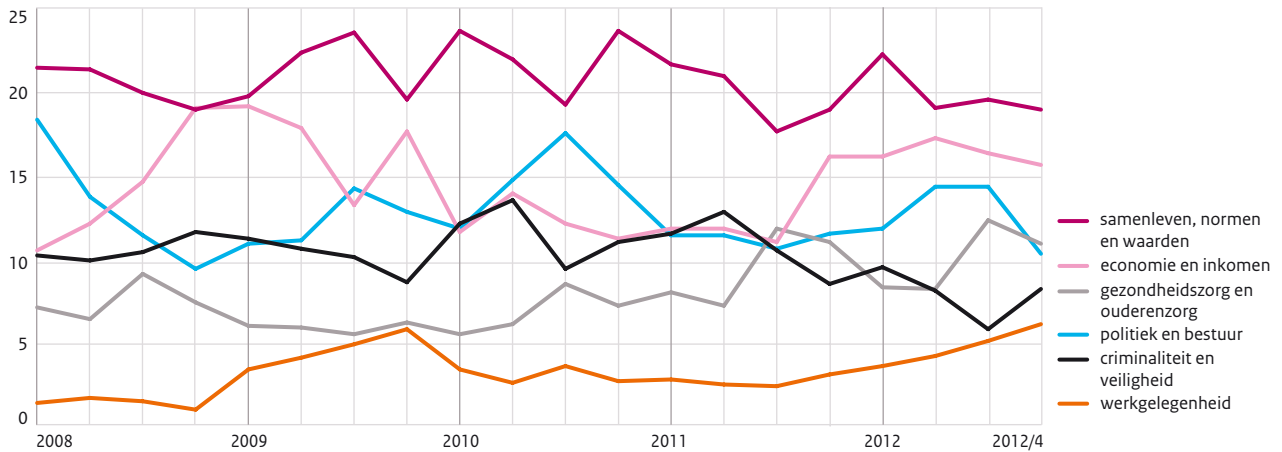
Bron: COB 2008/1-2012/4

Vertrouwensstijging bij nieuw kabinet is gebruikelijk

De stijging van het politieke vertrouwen van dit kwartaal komt niet helemaal onverwacht. Na de val van het eerste kabinet-Rutte en de verkiezingen was het vertrouwen laag, net als na de val van het vierde kabinet-Balkenende in 2010. Tijdens de formatie en bij de installatie van een nieuw kabinet stijgt het vertrouwen dan weer. Men hoopt op een nieuwe aanpak en dat zorgt met name bij de aanhangers van het kabinet voor een positievere houding. Dat zagen we bij het aantreden van kabinet-Rutte I in het najaar van 2010 en zien we nu weer.⁵ Het naderende kabinet-Rutte II maakte in oktober een hoopvolle stemming los, maar bij de start ontstond er veel tumult over de kabinetsplannen met de ziektekostenpremies. In onze onderzoeksperiode hebben we daar net het begin van meegemaakt. We kunnen niets zeggen over de verslechtering van de stemming die toen optrad en over het mogelijke herstel daarna. Onze volgende meting is in januari 2013.

5 De huidige stijging (+16%) is wel sterker dan die van 2010 (+6%). Dit verschil is grotendeels terug te voeren op de kleur van het kabinet. Nu is het vertrouwen onder aanhangers van vvd, PvdA, cda en D66/GL relatief hoog. Bij kabinet-Rutte I hadden alleen aanhangers van vvd en cda veel vertrouwen. Overigens steeg het politieke vertrouwen ook bij het aantreden van kabinet-Balkenende IV in 2007, zie COB 2010|4: 11.

Figuur 1.6 Ontwikkelingen in het nationale probleembesef^a, de zes grootste categorieën onderwerpen van het vierde kwartaal van 2012, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten van het nationale probleembesef)

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2012/4

Publieke agenda: problemen, prioriteiten en sterke punten

Dit kwartaal bekijken we de publieke agenda op drie manieren. Welke onderwerpen brengen mensen spontaan naar voren als we vragen naar de belangrijkste problemen (figuur 1.6)? Welke prioriteit kennen zij toe aan bepaalde vraagstukken (tabel 1.2)?⁶ En welke zaken gaan er goed in Nederland (figuur 1.7)?

Sociale omgang en economie zijn urgente problemen

De manier waarop we met elkaar omgaan, blijft het meest genoemde maatschappelijke probleem; belangrijkste prioriteit blijft dan ook te komen tot een verdraagzamer en socialer Nederland. Men maakt zich zorgen over verslechterde omgangsvormen, toegenomen intolerantie en onverdraagzaamheid, gebrek aan respect en de ik-cultuur. Ondanks de economische crisis blijft deze 'morele crisis' hoog op de publieke agenda staan.

De crisis zorgt er wel voor dat problemen rond economie en inkomen sinds eind 2011 hoger op publieke agenda staan en dat blijft ook dit kwartaal zo. Men maakt zich zorgen over de economie en de crisis, de stijgende kosten, armoede, inkomensverschillen, de belastingen en geplande bezuinigingen en de graaicultuur. Ook in de top tien van prioriteiten staan drie economische onderwerpen: economische groei, gezondere overheidsfinanciën en meer inkomenszekerheid. Alle drie staan nu hoger op de lijst dan het begin dit jaar, en veel hoger dan in 2011.

6 Uit een lijst met 64 maatschappelijke vraagstukken krijgen respondenten er (random) tien toegewezen die zij moeten rangschikken naar belangrijkheid.

Tabel 1.2 Top tien van maatschappelijke prioriteiten, 2007, 2010, 2011 en 2012^a

	2007/2	2010/3	2011/2	2012/1	2012/4
dat de mensen in Nederland verdraagzamer zijn en zich socialer gedragen	2	3	1	1	1
dat de oudedagsvoorzieningen van mensen in Nederland in de toekomst goed geregeld blijven	4	1	2	2	2
dat de economie in Nederland groeit	31	6	9	8	3
dat de gezondheidszorg in Nederland verbetert	7	2	5	5	4
dat de werkloosheid in Nederland vermindert	27	10	12	7	5
dat de overheidsfinanciën in Nederland in de toekomst beter op orde zullen zijn	32	9	14	6	6
dat er minder oorlog en terrorisme in de wereld is	1	5	4	3	7
dat we in de toekomst in Nederland meer inkomenszekerheid hebben	34	12	13	10	8
dat er meer wordt gedaan aan de bestrijding van criminaliteit in Nederland	9	4	3	4	9
dat er in de toekomst minder honger op de wereld is	3	7	6	12	10

a Zie de Verantwoording achterin voor uitleg over de gebruikte methode. Significante dalers t.o.v. 2012/1 zijn oranje.

Bron: Veldkamp/SCP (COB 2011-2012) en PBL/Veldkamp 2007-2010

Door de economische crisis neemt de bezorgdheid over de werkgelegenheid toe. Werkloosheidsbestrijding staat op de vijfde plaats van prioriteiten, en werkgelegenheid neemt nu de zesde plaats in op de lijst met (spontaan genoemde) belangrijke problemen.

Gezondheidszorg blijft actueel

Een ander onderwerp dat de gemoederen blijft bezighouden is de gezondheidszorg. Het goed regelen van oudedagsvoorzieningen⁷ staat op de tweede plaats in de top tien van prioriteiten, het verbeteren van de gezondheidszorg op de vierde. Ook in de lijst met belangrijke problemen (figuur 1.6) blijft het thema gezondheidszorg aanwezig. Men maakt zich zorgen over de kwaliteit van de zorg, de gevolgen van bezuinigingen en de stijgende kosten.

De zorgen over politiek en bestuur namen dit kwartaal af, die over criminaliteit en veiligheid stegen, onder andere door de rellen in het Groningse Haren.⁸ Men vindt het zorgwekkend dat jongeren rellen schoppen en voor zoveel onrust kunnen zorgen. Verder zijn er zorgen over de stijging van de criminaliteit, de toegenomen onveiligheid en de te lage straffen. De bestrijding van criminaliteit staat op de negende plaats in de lijst van belangrijke maatschappelijk prioriteiten (tabel 1.2).⁹ Het bestrijden van oorlog en terrorisme daalde van de derde naar de zevende plaats. Verder zijn er weinig veranderingen in de top tien van maatschappelijke prioriteiten.

Meer oog voor eigen kring en land dan voor de wereld

De prioriteiten in tabel 1.2 betreffen ook nu vooral de situatie in Nederland. Internationale vraagstukken hebben sinds 2007 sterk aan belang ingeboet. In hoofdstuk 3 gaan we dieper in op de manier waarop Nederlanders denken over Europa en de rest van de wereld. Hier zijn we

- 7 Uit toelichtingen blijkt dat men bij oudedagsvoorzieningen zowel aan economische zekerheid als aan goede en betaalbare ouderenzorg denkt (zie COB 2012|1: 18).
- 8 'Immigratie en integratie' als probleem is nu gezakt naar de zevende plaats en niet in figuur 1.6 opgenomen. Het thema is verdrongen door andere problemen, maar blijft voor sommige mensen zeer urgent en emotioneel. Zowel in de groepsgesprekken als in de slotvraag van de enquête zien we dat sommigen zich erg opwinden over de hoeveelheid buitenlanders en de deels gebrekkige integratie. Anderen vinden juist dat tegenstellingen worden overdreven en maken zich daarover zorgen. Zie ook COB 2012|3: 17.
- 9 Daar daalde dit vraagstuk sinds begin 2012 van de vierde naar de negende plaats. In figuur 1.6 zien we dat men zich nu in vergelijking met begin 2012 minder zorgen maakt over criminaliteit. Wel zien we dus een kleine stijging ten opzichte van het derde kwartaal.

Tabel 1.3 Belang van overwegingen bij het rangschikken van maatschappelijke vraagstukken^a, bevolking van 18+, 2012/4 (in procenten en gemiddelde score)

	onbelangrijk (0 - 5)	belangrijk (6 - 7)	heel belangrijk (8 - 10)	gemiddelde
of ik er in mijn persoonlijke situatie en mensen in mijn directe omgeving last van hebben of zouden kunnen krijgen	18	62	20	7,1
of de Nederlandse samenleving en de mensen die in ons land wonen er last van hebben of zouden kunnen krijgen	15	70	15	7,1
of mensen in andere landen er last van hebben of zouden kunnen krijgen	34	57	9	6,2

a 'U heeft net van tien maatschappelijke vraagstukken aangegeven welke u belangrijk en welke u minder belangrijk vindt. Bij het bepalen van het belang van maatschappelijke vraagstukken kunnen mensen allerlei overwegingen hebben. Zou u voor de volgende drie overwegingen kunnen aangeven hoe belangrijk die voor u waren? 0 = heel onbelangrijk, 10 = heel belangrijk.'

Bron: Veldkamp/SCP (COB 2012/4)

wel nog geïnteresseerd in een andere vraag, namelijk welke afwegingen mensen maken bij het ordenen van de lijst met maatschappelijke prioriteiten. We vroegen daarom in hoeverre het bij hun overweging meespeelde dat zij zelf, mensen in Nederland of mensen in andere landen van dat vraagstuk last zouden kunnen hebben (tabel 1.3).

Voor het ordenen van de vraagstukken spelen iemands persoonlijke situatie en de situatie van andere mensen in Nederland een belangrijke rol. De persoonlijke situatie blijkt voor veel mensen het meest belangrijk te zijn: voor 20% is deze overweging heel belangrijk, voor 62% belangrijk. Ook de vraag of anderen in Nederland last zouden kunnen hebben of krijgen van dit vraagstuk, speelt een belangrijke rol bij het ordenen van de maatschappelijke prioriteiten: voor 15% is deze overweging heel belangrijk, voor 70% belangrijk.

“Mijn directe omgeving is voor mij het belangrijkste. Andere landen is, eerlijk gezegd, ver van mijn bed. Ik begrijp ook wel dat de hele wereld mij moet aangaan, maar zo kan ik het niet zien. Broeikas effect? Heel erg, maar het raakt mij persoonlijk niet. Denk ik nu egoïstisch? Het zou best, maar ook dat vind ik best.” (man, 65+)

“Mijn volgorde is bepaald doordat ik van mening ben dat het eerst in eigen land op orde moet zijn en in eigen land moet worden geïnvesteerd alvorens te investeren in ontwikkelingslanden, hoe belangrijk ik dit eigenlijk ook vind. Maar met de huidige economie, denk ik, dat eerst eigen land belangrijk is.” (man, 35-44 jaar)

Of het vraagstuk een probleem kan vormen voor mensen in andere landen is voor 34% zelfs een (tamelijk) onbelangrijke overweging. Diegenen die de situatie van anderen in de wereld laten meewegen, vinden dat het in Nederland al goed genoeg gaat of dat de situatie in de rest van de wereld ook van belang is voor Nederland.

Hoe gaat het met Nederland?

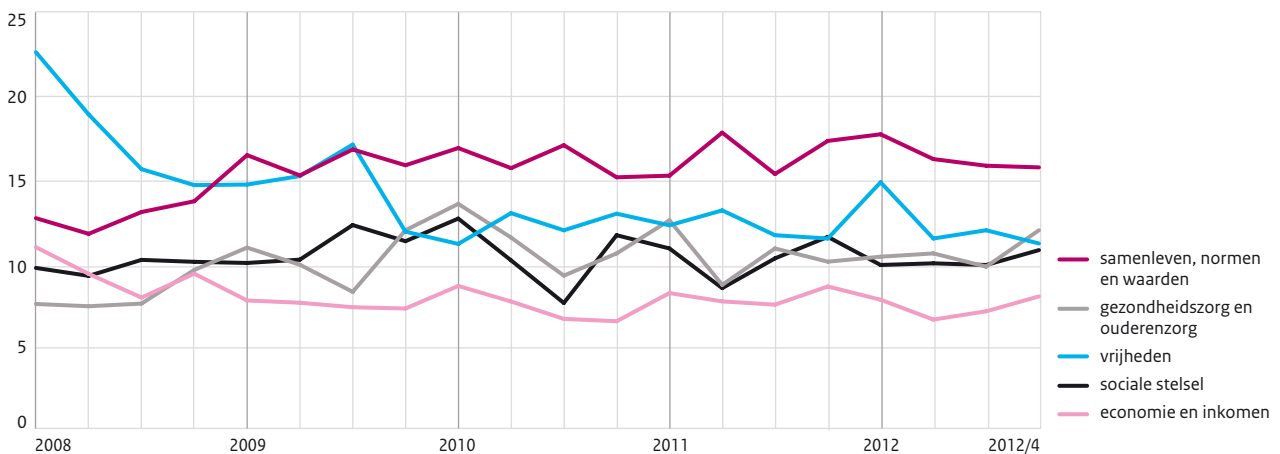
“Wat goed is voor de wereld als geheel, is ook goed voor Nederland (hoewel indirect) en is ook goed voor mij persoonlijk (nu of in de toekomst), dus in die volgorde.” (vrouw, 45-54 jaar)

Sterke punten:

samenleven en de verworvenheden van de verzorgingsstaat

Het is gemakkelijker om te noemen wat er mis gaat in Nederland dan om te vertellen wat er juist goed gaat. 87% noemt dit kwartaal een of meer maatschappelijke problemen, terwijl slechts 62% een of meer sterke kanten van Nederland kan noemen. Wat er vervolgens wordt genoemd blijkt over de kwartalen heel constant. De manier waarop we samenleven is weliswaar de grootste zorg, maar ook het meest genoemde sterke punt. Men ziet op dit gebied veel fout gaan, maar vooral in de eigen kring ziet men toch nog veel hulpvaardigheid en betrokkenheid. Overigens geldt nog steeds dat het aandeel mensen dat samenleven als probleem noemt met 35% aanzienlijk hoger is dan het aandeel (18%) dat het als sterk punt noemt (zie ook COB 2012|2). In hoofdstuk 2 gaan we dieper in op enkele positieve (saamhorigheid, vrijwilligerswerk) en negatieve (maatschappelijke tegenstellingen) kanten van de manier waarop we samenleven in Nederland.

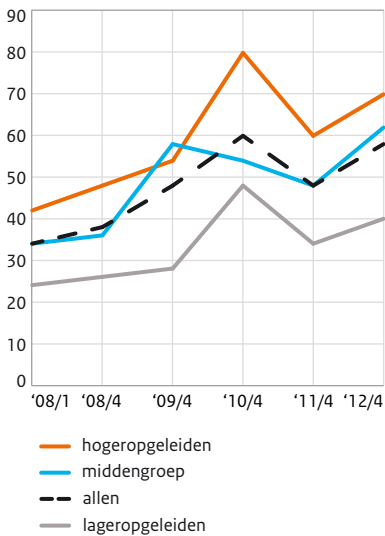
Figuur 1.7 Ontwikkelingen in de nationale trots^a, de vijf belangrijkste categorieën onderwerpen van het vierde kwartaal van 2012, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (percentage van de nationale trots)

- a 'En wat vindt u juist goed in ons land? Waar bent u zeer positief of blij over of trots op als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden telkens maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Elke respondent telt even zwaar mee (het gewicht van een onderwerp is omgekeerd evenredig aan het aantal genoemde onderwerpen).

Bron: COB 2008/1-2012/4

Figuur 1.8 Wens om meer geld uit te trekken voor vermindering van de staatsschuld, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

Bron: COB 2008/1 en 4, 2009/4, 2010/4, 2011/4, 2012/4

Een ander sterk punt is de vrijheid in Nederland: je mag zeggen wat je wilt en zijn wie je wilt. Begin 2008 was dit nog verreweg het meest genoemde sterke punt; dit kwartaal staat het op de derde plaats. Daarnaast is men trots op de gezondheidszorg en het sociale stelsel in Nederland: we hebben een vangnet voor wie dat nodig heeft, niemand hoeft in armoede te leven en de zorg is goed en toegankelijk. Ook economisch gezien doet Nederland het lang niet slecht, zeker in vergelijking met andere landen. Men hoopt dat dit ook in de toekomst zo blijft.

Begroten en bezuinigen

Om de voorkeuren van burgers over de overheidsuitgaven in beeld te krijgen, vragen we elk jaar aan welke doeleinden men meer of minder geld zou willen uitgeven.¹⁰

We noemen er zeventien, waaronder vermindering van de staatsschuld. Tabel 1.4 toont de antwoorden in het vierde kwartaal van 2012. Voor de meeste doeleinden geldt dat mensen er liever meer dan minder aan zouden willen besteden. De vier terreinen waarvan de meeste mensen vinden dat er meer geld naar toe moet zijn werkgelegenheid, onderwijs, gezondheidszorg en armoedebestrijding. Kunst en cultuur, de integratie van minderheden, ontwikkelingssamenwerking en militaire missies kunnen met minder geld toe.

Burgers willen liever meer overheidsuitgaven, maar worden zuiniger
Hoe zijn de voorkeuren veranderd tussen begin 2008, toen de crisis nog ver weg leek en er een financieringsoverschot was, en eind 2012, met alom crisisgevoel en veel discussie over verdere bezuinigingen op de overheidsuitgaven? Een van de veranderingen is de toegenomen wens om de staatsschuld te verminderen, van 17% naar 29% (zie figuur 1.8). Dat aandeel is bijna net zo hoog als eind 2010 (30%). Hogeropgeleiden willen vaker dan lageropgeleiden geld uittrekken om de staatsschuld te verminderen.

In tabel 1.5 laten we de vermindering van de staatsschuld buiten beschouwing en kijken we naar de gemiddeld gewenste veranderingen op de andere posten. Dat men gemiddeld meer wil uitgeven dan bezuinigen, zien we aan de plusjes in de eerste regel van die tabel. Opvallend is dat men sinds 2008 (saldo +20) steeds zuiniger is geworden, met een saldo van +9 eind 2012. In de rest van de tabel zien we hoe de voorkeuren om meer of minder geld uit te geven aan bepaalde doelen zich verhouden tot dat saldo. Positieve getallen betekenen dat men meer dan gemiddeld aan dat terrein wil uitgeven, negatieve getallen betekenen dat men er minder dan gemiddeld aan wil uitgeven of zelfs wil bezuinigen.

Wens om meer geld uit te trekken voor werkgelegenheid verder gegroeid

De begrotingsvoorkeuren van Nederlanders zijn betrekkelijk stabiel. Posten als werkgelegenheid, onderwijs, zorg en armoede blijven voortdurend favoriet. Wel zien we dat de sinds 2008 stijgende steun voor het vergroten van werkgelegenheid ook dit kwartaal verder is gegroeid en nu zelfs de post is waar het meeste geld bij moet (+40). De roep om

10 Zie COB 2008/4: 23-27, 2009/4: 16-18, 2010/4: 16-20 en 2011/4: 10-12. Met andere vragen dwongen we in het tweede kwartaal van 2009 de respondenten om budgettair neutraal te opereren (COB 2009/2: 15-19), in het tweede kwartaal van 2010 om 35 miljard te bezuinigen (COB 2010/2: 12-15) en in het derde kwartaal van 2012 om de overheidsuitgaven op diverse terreinen te schatten (COB 2012/3: 26-31).

extra geld voor de gezondheidszorg nam dit kwartaal juist iets af. Een mogelijk oorzaak is de voortdurende boodschap van veel politici dat de zorg in Nederland te duur is en dat er minder geld naar toe moet. Maar de gezondheidszorg is en blijft een terrein waaraan de meeste mensen liever meer dan minder geld willen besteden.

Vergeleken met begin 2008 wil men meer extra geld uitgeven om onderzoek en technologie te stimuleren, terwijl men steeds minder extra over heeft voor het verbeteren van de mobiliteit. Onderaan de lijst zien we dat een groot deel nog steeds flink wil bezuinigen op internationale missies en conflictbeheersing, maar sinds vorig jaar nam dat aandeel wel fors af van -57 naar -5. Waar men vorig jaar al iets gematigder werd op het gebied van kunst en cultuur (mogelijk door de aangekondigde bezuinigingen daarop), is men nu gematigder over de uitgaven aan defensie. Ook dat kan te maken hebben met voorgenomen bezuinigingen.

Tabel 1.4 Gewenste uitgaven voor divers overheidsbeleid^a, bevolking van 18+, 2012/4 (in procenten)

	veel minder geld	minder geld	zoals nu	meer geld	veel meer geld	ik weet het niet
verminderen van de staatsschuld	3	15	43	25	4	10
vergroten van de werkgelegenheid	1	1	14	63	18	3
verbeteren van het onderwijs	0	1	21	57	18	3
verbeteren van de (gezondheids)zorg	0	4	28	50	15	3
bestrijden van armoede in Nederland	1	5	30	51	12	2
verbeteren van de veiligheid op straat (geweld en overlast tegengaan)	0	3	36	47	12	3
stimuleren onderzoek en technologie	2	8	36	39	10	5
verbeteren mobiliteit (openbaar vervoer en wegen)	1	9	45	35	7	3
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	2	11	52	25	7	4
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	0	4	63	25	4	4
verbeteren van woonwijken en stadsvernieuwing	2	14	59	20	2	4
bijdragen aan de aanpak van internationale milieuproblemen en klimaatverandering	8	26	38	21	2	5
verbeteren van het dierenwelzijn	8	22	49	14	4	3
stimuleren van kunst en cultuur	13	34	36	11	2	4
verbeteren van de integratie van minderheden	9	27	44	13	1	5
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	16	38	32	9	1	3
bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing	18	43	28	6	1	4
gemiddeld over de 17 doeleinden	5	16	39	30	7	4

a 'In de politiek moet worden gekozen. Meer geld uitgeven aan bepaalde doeleinden betekent dat er minder geld is voor andere. Wilt u dat de landelijke politiek aan de volgende doeleinden meer of minder geld gaat besteden? Wilt u uw antwoorden in de hokjes aankruisen?' Na 'verminderen van de staatsschuld' geordend op afnemende wens om (veel) meer geld te besteden.

Bron: COB 2012/4

Tabel 1.5 Relatieve uitgavenwensen voor divers overheidsbeleid^a, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (gemiddelde waarden)

	2008/1	2008/4	2009/4	2010/4	2011/4	2012/4
gemiddeld gewenste uitgavenverandering over onderstaande posten	+20	+18	+14	+11	+11	+9
afwijkingen daarvan:						
vergroten van de werkgelegenheid	+19	+19	+34	+34	+37	+40
verbeteren van het onderwijs	+41	+37	+37	+38	+39	+38
verbeteren van de (gezondheids)zorg	+36	+38	+35	+35	+35	+29
bestrijden van armoede in Nederland	+22	+22	+22	+22	+26	+24
verbeteren van de veiligheid op straat (geweld en overlast tegengaan)	+26	+29	+27	+31	+27	+24
stimuleren onderzoek en technologie	+9	+8	+11	+15	+15	+16
verbeteren mobiliteit (openbaar vervoer en wegen)	+28	+25	+17	+14	+12	+10
voorkomen en bestrijden van terrorisme in Nederland	0	-3	-2	+3	0	+1
verbeteren bescherming tegen het water (zee en rivieren)	+8	+10	+9	+4	+3	+4
verbeteren van woonwijken en stadsvernieuwing	-3	-5	-4	-5	-4	-6
bijdragen aan de aanpak van internationale milieuproblemen en klimaatverandering	-14	-12	-9	-18	-19	-17
verbeteren van het dierenwelzijn	-23	-18	-19	-16	-18	-19
stimuleren van kunst en cultuur	-38	-40	-37	-37	-29	-33
verbeteren van de integratie van minderheden	-22	-23	-28	-30	-29	-26
bijdragen aan de ontwikkeling van arme landen	-32	-32	-35	-38	-39	-40
bijdragen aan internationale militaire missies en conflictbeheersing	-57	-56	-57	-53	-57	-45

a Zie voor vraag en antwoorden tabel 1.4; de antwoorden zijn als volgt gewaardeerd: veel minder = -100, minder = -50, zoals nu = 0, meer = 50 en veel meer = 100. De uitgavencategorieën staan in dezelfde volgorde als in tabel 1.4.

Bron: COB 2008/1 en 4, 2009/4, 2010/4, 2011/4, 2012/4

2 Samenleven: saamhorigheid en tegenstellingen

De manier waarop we samenleven blijft, ook in tijden van crisis, een van de belangrijkste zorgpunten voor Nederland. In dit hoofdstuk belichten we twee aspecten daarvan. In paragraaf 2.1 kijken we of de zorgen over afnemende saamhorigheid zich ook weerspiegelen in dalende trends van hulpvaardigheid en vrijwilligerswerk. Hebben we echt niets meer voor elkaar over? In paragraaf 2.2 besteden we aandacht aan maatschappelijke tegenstellingen. Zien mensen tegenstellingen tussen sociale groeperingen in Nederland? En zo ja, kunnen die tegenstellingen uitmonden in conflicten?

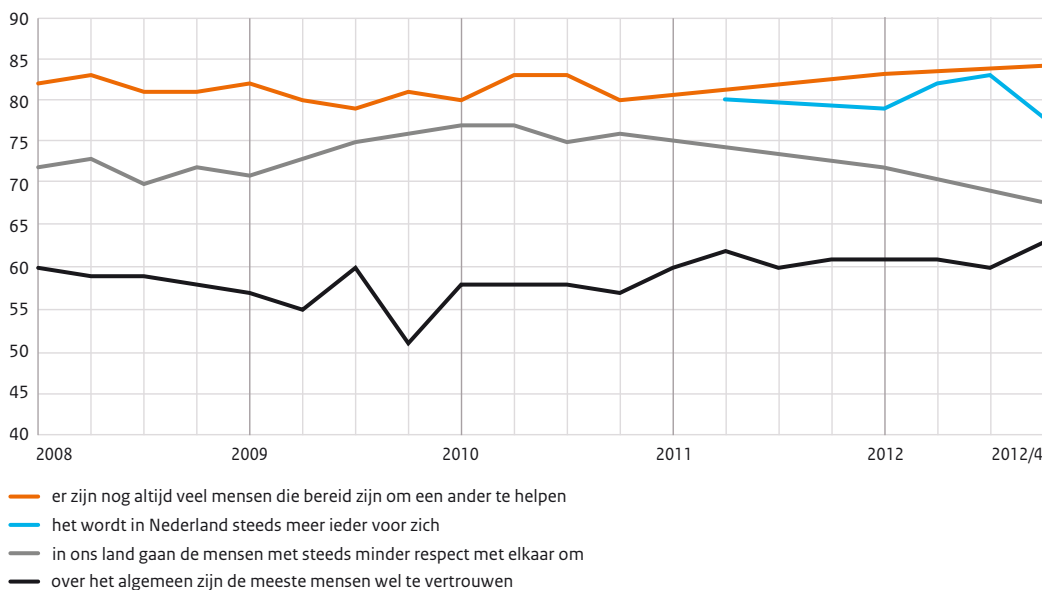
2.1 Saamhorigheid in Nederland

In hoofdstuk 1 kwamen al de onveranderd grote zorgen van burgers over hun manier van samenleven aan de orde: de omgangsvormen in Nederland staan op de eerste plaats als maatschappelijk probleem; grotere verdraagzaamheid en socialer gedrag is de grootste prioriteit (zie figuur 1.6 en tabel 1.2). Hoewel 84% vindt dat mensen nog altijd bereid zijn om anderen te helpen en 63% anderen vertrouwt, is 78% van mening dat het in Nederland steeds meer ieder voor zich wordt en vindt 68% dat we in Nederland met steeds minder respect met elkaar omgaan. In vergelijking met twee jaar geleden is men nu wel iets positiever, maar over het algemeen zijn deze opinies stabiel: er gebeuren weliswaar ook goede dingen, maar de meeste mensen raken steeds meer op zichzelf gericht (zie figuur 2.1).

Kernpunten

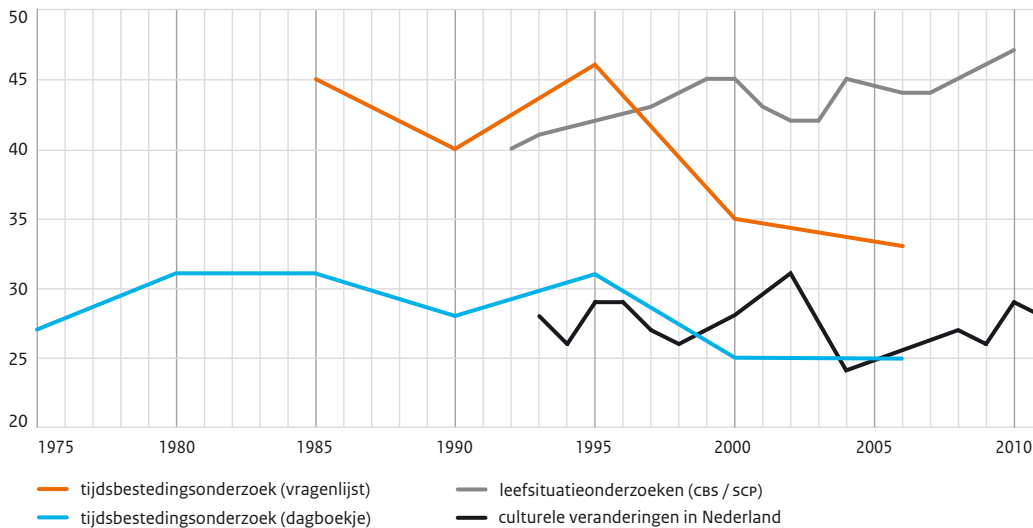
- De zorgen over afnemende saamhorigheid worden niet ondersteund door cijfers over de deelname aan vrijwilligerswerk. Kerkgangers doen het meeste vrijwilligerswerk.
- Informele helpers zijn pessimistischer over de samenleving dan anderen en vrijwilligers juist optimistischer.
- Een meerderheid ziet een grote tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden (65%), tussen arm en rijk (64%) en tussen allochtonen en autochtonen (58%).
- Alleen tussen allochtonen en autochtonen ziet een meerderheid (57%) ook een groot conflict. In het algemeen denkt men bij tegenstellingen niet aan het ontstaan van spanningen en conflicten.

Figuur 2.1 Instemming met stellingen over de maatschappij, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

Bron: COB 2008/1-2012/4

Figuur 2.2 Deelname aan vrijwilligerswerk, 1975-2011^a

a Zie voetnoot 1 voor bronvermelding en toelichtingen van de metingen.

In hoeverre spoot de collectieve beeldvorming met de feitelijke ontwikkelingen? Dat is moeilijk te zeggen, maar het idee dat mensen steeds minder voor elkaar over hebben wordt niet ondersteund door cijfers over de deelname aan vrijwilligerswerk. Die verschillen afhankelijk van de vraagstelling en bij identieke vraagstelling zijn er soms onwaarschijnlijke veranderingen, maar over de hele linie geven de ontwikkelingen in figuur 2.2 geen aanleiding om een trendmatige daling te veronderstellen. In Europese vergelijkingen komt Nederland volgens diverse bronnen als een van de landen met het hoogste percentage vrijwilligers naar voren.¹

In de focusgroepen van een eerder kwartaal waarin we uitgebreider ingingen op de vrijwillige inzet (COB 2008|2) bleken mensen verrast door wat anderen doen. Het ging dan zowel om vrijwilligerswerk (gedefinieerd als onbetaalde arbeid voor of via organisaties mede ten gunste van anderen) als om informele hulp. Wie niets deed, ontbrak het vaak aan een concrete vraag om iets te doen.

Kerkgangers doen vaker vrijwilligerswerk

In tabel 2.1 is voor de afgelopen vijf kwartalen weergegeven wie informele hulp geeft en wie vrijwilligerswerk doet. Ouderen zijn op beide wijzen vaker actief dan jongeren. De opleidingsverschillen zijn klein en tegengesteld: lageropgeleiden geven wat vaker informele hulp en hogeropgeleiden doen wat vaker vrijwilligerswerk.

¹ Paul Dekker en Joep de Hart, *Vrijwilligerswerk in beweging*, in: Else Boss en Ronald Hetem (red.), *Vrijwilligerswerk Onderzocht, cahier 2011*, Utrecht, Movisie, 2011, p. 7-19.

In de lijn van de leeftijdsverschillen zijn bij de sociaal-economische categorieën studenten op beide vlakken weinig actief en gepensioneerden veel. Dat laatste geldt bij de informele hulp ook voor huisvrouwen en -mannen en bij het vrijwilligerswerk voor mensen die werkloos of arbeidsongeschikt zijn. Aanwezigheid van thuiswonende kinderen maakt niet uit, het al of niet regelmatig religieuze bijeenkomsten bezoeken des te meer. Onder de kerkgangers (zie tabel 2.1) is het percentage vrijwilligers het dubbele van dat onder de niet-kerkgangers.

Tabel 2.1 Deelname aan informele hulp en vrijwilligerswerk, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)

	informele hulp ^a	vrijwilligerswerk ^b
allen	35	33
man	33	35
vrouw	36	31
18-34 jaar	25	24
35-54 jaar	35	34
≥ 55 jaar	42	39
lageropgeleid	37	30
middengroep	34	31
hogeropgeleid	33	38
scholier/student	25	23
collectieve werknemer	34	33
particuliere werknemer	33	28
zelfstandige	32	36
arbeidsongeschikte of werkloze	32	42
huisvrouw of -man	45	36
gepensioneerde	41	43
heeft geen thuiswonende kinderen < 18 jaar	36	33
heeft die wel (29%)	33	33
gaat zelden of nooit naar de kerk/religieuze bijeenkomst	32	28
gaat minstens maandelijks (18%)	46	56

a Geeft gemiddeld per week buiten organisaties om minstens een uur 'hulp aan mensen buiten uw huishouden zoals aan zieken, burens, familie, vrienden en bekenden'.

b Verricht gemiddeld per week minstens een uur 'vrijwilligerswerk, dat wil zeggen: onbetaald werk ten behoeve van of georganiseerd door een instelling of vereniging'.

Bron: COB 2011/4-2012/4

Tabel 2.2 Deelname aan informele hulp en vrijwilligerswerk, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)^a

	allen	informele helpers	vrijwilligers
noemt kwesties van samenleven als grootste probleem van Nederland	37	43 + +!	45 + +!
noemt kwesties van samenleven als sterk punt van Nederland	19	23 + +!	24 + +!
vindt het in Nederland meer de verkeerde dan goede kant op gaan	65	68 + +!	62 – –!
(zeer) eens met 'over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'	61	64 +	68 + +!
(zeer) eens met 'het wordt in Nederland steeds meer ieder voor zich' (4 kwartalen)	80	81	78 – –!
(zeer) eens met 'er zijn nog altijd veel mensen die bereid zijn om een ander te helpen' (2 kwartalen)	84	87 + +!	87 +

a Met een + en – zijn significante afwijkingen ($p < 0,05$ tweezijdig) van informele helpers en vrijwilligers vermeld, met een +! en –! significante afwijkingen gecontroleerd voor effecten van de kenmerken in tabel 2.1.

Bron: COB 2011/4-2012/4

Deze verschillen corresponderen met wat in eerder onderzoek in Nederland en vaak ook in andere landen wordt aangetroffen. De kenmerken overlappen natuurlijk. Analyseert men hun effecten gezamenlijk dat is bij het geven van informele hulp leeftijd duidelijk de belangrijkste factor; bij vrijwilligerswerk is dat de kerkgang, gevolgd door opleidingsniveau. De kenmerken verklaren (met een Nagelkerke pseudo r^2 van 0,04 voor informele hulp en 0,12 voor vrijwilligerswerk) statistisch slechts beperkt het al of niet deelnemen aan de activiteiten. Het zijn als zodanig natuurlijk ook geen veroorzakers van de activiteiten. Ze duiden vooral leefsituaties, andere maatschappelijke activiteiten en netwerken aan waarin het meer of minder waarschijnlijk is dat je gevraagd wordt en je geroepen voelt om wat te doen. Bij vrijwilligerswerk zal het vaker om een bewuste keuze gaan; informele hulp is onder omstandigheden vaker vanzelfsprekend; men rolt erin.

Denken mensen die zelf informele hulp geven of vrijwilligerswerk doen anders over de saamhorigheid in de samenleving? Maken ze zich misschien minder zorgen omdat ze gelijkgezinden ontmoeten en aan het werk zien (vrijwilligers meer dan informele helpers). Of maken ze zich juist meer zorgen en zijn ze negatiever gestemd omdat ze de eigen activiteit contrasteren met de inactiviteit van anderen en bijvoorbeeld ervaren dat er werk blijft liggen. In tabel 2.2 zijn enkele indicatoren bij elkaar gezet om gemiddelde verschillen in beeld te brengen.

2 Voor een overzichtelijke presentatie gaan we er in tabel 2.2 aan voorbij dat beide groepen deels overlappen. De combinatie van vrijwilligerswerk doen en informele hulp geven laat voor beide activiteiten echter dezelfde statistische effecten zien als in tabel 2.2.

Die verschillen blijken niet groot te zijn. Informele helpers en vrijwilligers² zijn wat meer dan anderen bezig met hoe we samenleven: ze noemen in deze sfeer vaker grootste problemen en sterke punten van Nederland. Ze tonen wat meer sociaal vertrouwen (vrijwilligers het meest en bij hen is dat niet te herleiden tot andere kenmerken) en geloven wat vaker dat er nog veel hulpbereidheid is (informele helpers het meest en bij hen is dat niet tot andere kenmerken te herleiden).

Een nog steeds niet groot maar wel opvallend verschil doet zich voor bij de opvatting dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat: informele helpers zijn pessimistischer en vrijwilligers juist minder pessimistisch. Dit zou ermee te maken kunnen hebben dat informele hulp vaker in de privésfeer plaatsvindt, terwijl vrijwilligerswerk vaker op de samenleving betrekking heeft. Maar dat is gissen. Achter de kleine verschillen in gemiddelden kunnen heel verschillende en tegenstrijdige ervaringen met de saamhorigheid in de samenleving schuilgaan.

2.2 Maatschappelijke tegenstellingen in Nederland

De maatschappij bestaat uit diverse sociale groeperingen. Soms wordt de zorg uitgesproken dat de tegenstellingen tussen sociale groepen te groot worden en groepen steeds meer tegenover elkaar komen te staan:

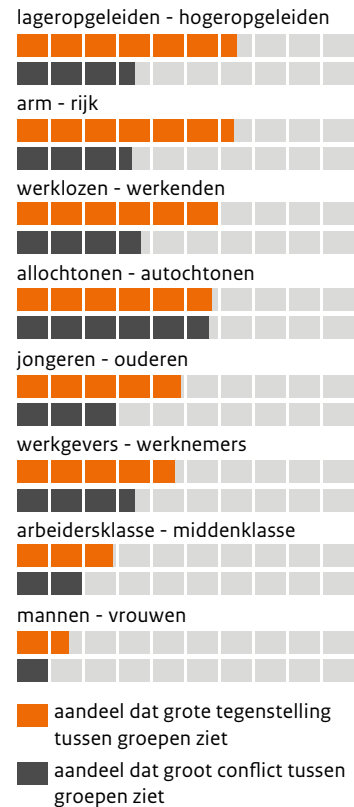
“Tegenstellingen in de maatschappij nemen toe (*haves en have-nots*).”
(man, 55, vindt dat het in Nederland de verkeerde kant op gaat)

We gaan na of deze bezorgdheid breed wordt gedeeld. Hoe is het gesteld met maatschappelijke tegenstellingen in Nederland? Tussen welke groepen zien mensen een tegenstelling en waaruit bestaat die?

Niet elke tegenstelling is een conflict

In het eerste kwartaal van 2010 besteedden we ook aandacht aan tegenstellingen tussen groepen. Een van de conclusies was toen dat niet elke tegenstelling hetzelfde wordt beleefd. Tussen sommige sociale groeperingen zien mensen een tegenstelling in de zin dat de groepen van elkaar *verschillen*, ze zijn anders. Tussen andere groepen ziet men echter een tegenstelling in de zin van een *conflict*: groepen zijn niet alleen anders, maar ze staan ook tegenover elkaar. Daarom hebben we dit kwartaal niet alleen gevraagd of men tussen sociale groeperingen tegenstellingen ziet, maar ook of er tussen deze groepen *conflicten* zijn.³ Het blijkt dat er vaker tegenstellingen dan conflicten worden gesignaleerd. 91% ziet in de lijst van acht tegengestelde groepen uit figuur 2.3 minstens één grote tegenstelling, 76% ziet minstens één groot conflict. Gemiddeld beoordeelt men 3,9 van de acht voorgelegde tegengestelde groepen als een grote tegenstelling, terwijl men er slechts 2,6 als groot conflict ziet. Bovendien zien we in figuur 2.3 dat inderdaad niet elke grote tegenstelling ook een groot conflict is. Het aandeel dat grote tegenstellingen ziet tussen hoger- en lageropgeleiden, armen en rijken en werklozen en werkenden ligt aanzienlijk hoger dan het aandeel dat tussen deze groepen ook een conflict ziet. Dat ligt anders bij de tegenstelling tussen allochtonen en autochtonen. Het aandeel mensen dat hier een conflict ziet (57%) is even groot als het aandeel dat een tegenstelling ziet (58%). Het verschil tussen allochtonen en autochtonen is dus vaker zowel een tegenstelling als een conflict. Bij veel andere verschillen tussen sociale groeperingen wordt de situatie als minder dreigend ervaren. Opvallend is dat het verschil tussen autochtonen en allochtonen niet het vaakst als grote tegenstelling wordt gezien, terwijl

Figuur 2.3 Aandeel dat een (zeer) grote tegenstelling^a en een (zeer) groot conflict^b ziet tussen diverse sociale groeperingen, bevolking van 18+, 2012/4 (in procenten)

- a 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs wel eens in strijd met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u de tegenstelling is tussen deze twee groepen?'
- b 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs wel eens in strijd met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u het conflict is tussen deze twee groepen?'

Bron: COB 2012/4

3 In de enquête van het vierde kwartaal van 2012 kreeg de helft van de respondenten de vraag naar tegenstellingen tussen groepen. De andere helft kreeg de vraag naar conflicten tussen groepen. Hierdoor kunnen we beide vragen niet op individueel niveau vergelijken, maar krijgen we wel een indruk in hoeverre tegenstellingen als conflict worden gepercipieerd.

het wel als grootste conflict geldt. Straks zullen we bekijken waar dit conflict nu eigenlijk uit bestaat. Het verschil tussen hoger- en lageropgeleiden wordt het vaakst als een grote tegenstelling gezien. Daarnaast zien veel mensen grote tegenstellingen tussen arm en rijk en tussen mensen met en zonder werk.

47% denkt dat er tegenstellingen zijn tussen werkgevers en werknemers; 35% denkt dat er sprake is van een conflict. De groepen verschillen van elkaar en men denkt dat dit in tijden van crisis erger zou kunnen worden, maar in de discussies maakt deze tegenstelling weinig los. Hetzelfde geldt voor de tegenstellingen tussen de arbeiders- en de middenklasse. Tussen mannen en vrouwen zien de meeste mensen geen grote tegenstellingen. We behandelen de achtergronden van de vijf belangrijkste tegenstellingen.

Tegenstelling tussen opleidingsniveaus is actueler dan twee jaar geleden

In eerdere onderzoeken van het COB en van Culturele veranderingen in Nederland (cv) is de vraag naar tegenstellingen tussen groepen ook gesteld. We kunnen daardoor niet alleen zien welke tegenstellingen als conflicten worden ervaren, maar ook kijken hoe de percepties over tegenstellingen zich door de tijd ontwikkelen (tabel 2.3).

- 4 Toen in cv het blokje 'tegenstellingen' werd ontworpen, werd deze tegenstelling in ieder geval nog niet als urgent genoeg beschouwd om mee te nemen. Dat is betekenisvol, omdat enquêtevragen ook wel worden gezien als een weergave van wat er in een bepaalde tijd speelt en door onderzoekers belangrijk genoeg wordt gevonden om uit te zoeken.
- 5 Mark Bovens en Anchritt Wille, *Diplomademocratie: Over de spanning tussen meritocratie en democratie*, Amsterdam, Bert Bakker, 2011.

In 2012 noemt 65% de tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden groot. Het is de enige tegenstelling die men sinds 2010 groter zag worden en door die stijging is het nu de meest genoemde grote tegenstelling. Dat is opmerkelijk, omdat dit een relatief 'nieuwe' tegenstelling is die pas zeer recent veel aandacht krijgt.⁴ Deze discussie over de 'diplomademocratie' is op gang gebracht door het gelijknamige boek van Mark Bovens en Anchritt Wille. Zij stellen dat lager- en hogeropgeleiden andere opvattingen hebben over politieke en maatschappelijke kwesties en dat de opvattingen van lageropgeleiden slecht vertegenwoordigd worden door de hogeropgeleide politieke elite.⁵ Hoewel er discussie is over

Tabel 2.3 Perceptie van grote of zeer grote sociale tegenstellingen^a, bevolking van 18+, 1987-2012 (in procenten)

	1987	2006	2008/9	2010	2010/11	2012
lageropgeleiden – hogeropgeleiden	.	.	.	61	.	65
arme mensen – rijke mensen	78	78	71	72	68	64
werklozen – werkenden	49	63	63	60	65	60
allochtonen – autochtonen	.	.	66	67	63	58
jongeren – ouderen	38	61	60	51	54	49
werkgevers – werknemers	68	57	53	48	52	47
arbeidersklasse – middenklasse	22	33	32	28	30	29
vrouwen – mannen	.	.	.	14	.	16

a 'Hieronder staan steeds twee sociale groeperingen die van elkaar verschillen en zelfs wel eens in strijd met elkaar zijn. Kunt u telkens aangeven hoe groot volgens u de tegenstelling is tussen deze twee groepen?' Gesorteerd naar grootte in 2012.

Bron: cv'87, '06, '08/9, '10/11; COB 2010/1 en 2012/4

de vraag in hoeverre dit het geval is, of dat anders is dan vroeger en hoe erg dat eigenlijk is,⁶ lijkt het wetenschappelijke debat over verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden nu ook onderdeel te worden van het publieke debat.

Ook in 2010 zagen velen al een grote tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden, zoals blijkt uit tabel 2.3, maar anders dan in 2010 begint men nu in de groepsgesprekken spontaan over de verschillen tussen lager- en hogeropgeleiden als we het over tegenstellingen hebben. In figuur 2.3 zagen we al dat het hier vooral om een tegenstelling gaat die een verschil is en veel minder vaak ook echt een conflict (65% ziet een tegenstelling, 35% een conflict). Dat verschil bestaat eruit dat lageropgeleiden minder vaak een baan vinden en een minder goed salaris hebben dan hogeropgeleiden. Men praat hier niet over als groepen die tegenover elkaar staan, of als een persoonlijke ergernis over mensen met een andere opleiding. Er is eerder sprake van een verschil dat sommigen als oneerlijk ervaren.

Een interessante vraag is of de tegenstelling tussen lager- en hogeropgeleiden door iedereen hetzelfde wordt gezien. Het zou kunnen dat met name lageropgeleiden vaker een tegenstelling zien, terwijl hogeropgeleiden denken dat het allemaal wel meevalt. Dat lijkt niet helemaal zo te zijn. Ook hogeropgeleiden zien tegenstellingen tussen opleidingsniveaus (61%, versus 69% van de lageropgeleiden). Opvallend is echter dat dit verschil bij de vraag naar conflicten groter is: 44% van de lageropgeleiden ziet een conflict, tegenover 27% van de hogeropgeleiden.⁷ Mensen met een lager inkomen en zonder betaalde baan zien vaker conflicten dan mensen met een bovenmodaal inkomen en betaald werk.

Tegenstelling én conflict tussen allochtoon en autochtoon

Het aandeel dat grote tegenstellingen ziet tussen allochtonen en autochtonen is tussen 2010 en 2012 gedaald van 67% naar 58%. Desondanks ziet maar liefst 57% grote conflicten tussen allochtonen en autochtonen. Daarmee is dit het grootst gepercipieerde conflict (zie figuur 2.3). Dat men vooral tussen allochtonen en autochtonen een conflict ziet is niet nieuw. Uit het European Quality of Life Survey blijkt ook dat men de grootste spanningen ziet tussen allochtonen en autochtonen, in Nederland leeft dit sterker dan in de meeste andere Europese landen.⁸

De vraag is waar die spanningen en conflicten dan uit bestaan. Mensen die een conflict zien, leggen het probleem vooral bij allochtonen. Soms gaat het dan over allochtonen 'die zich niet aanpassen' in het algemeen, maar vaak gaat het om specifieke subgroepen, zoals allochtonen die niet werken, werk komen 'inpikken' of criminele jongeren. Ook vinden sommigen dat allochtonen ten onrechte worden voorgetrokken met subsidies en regelingen, terwijl ze tegelijkertijd niet goed integreren. Het gedrag van allochtonen roept bij deze mensen ergernis op en zij denken dat als dit zo doorgaat groepen echt tegenover elkaar komen te staan.

Anderen zijn bezorgd dat de tegenstellingen tussen allochtonen en autochtonen (door de media) worden uitvergroot. Zij zijn bang dat juist die uitvergroting ertoe zal leiden dat groepen tegenover elkaar komen te staan.

6 Zie voor deze discussies onder andere *Beleid en Maatschappij* 2011/1, diverse publicaties in *Acta Politica* en het dossier 'Kloof hoog/laag opgeleiden' op www.socialelvraagstukken.nl.

7 Ook andere groepsverschillen zijn overigens sterker bij de vraag naar conflicten dan bij de vraag naar tegenstellingen.

8 Het aandeel dat spanningen ziet tussen allochtonen en autochtonen is tussen 2003 en 2012 wel gedaald van 61% naar 48%. Zie Eurofound, *Third European Quality of Life Survey – Quality of life in Europe: Impacts of the crisis*, Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2012, p. 139.

“Een kleiner deel van de samenleving roept heel hard dat de allochtonen problemen veroorzaken en niet (willen) integreren. Deze kleinere groep krijgt buitensporig veel media-aandacht waardoor het probleem vele malen groter lijkt dan het werkelijk is. De media lijken soms een onderdeel van de problematiek. Dit leidt wel tot (onterechte) verharding van standpunten, want soms het lijkt wel dat je per se een zwart of wit standpunt moet innemen.” (man, 39 jaar)

Het idee dat er grote tegenstellingen zijn tussen allochtonen en autochtonen wordt breed gedeeld: er zijn nauwelijks verschillen naar leeftijd, inkomen of opleidingsniveau. Alleen PVV'ers zien vaker dan gemiddeld grote tegenstellingen. Bij de vraag of er conflicten zijn, zien we meer verschillen tussen groepen. Dan blijken ook lageropgeleiden vaker van mening dat er een conflict is dan hogeropgeleiden (61% versus 49%).

Meer dan de helft vindt verschillen tussen arm en rijk te groot

Het verschil tussen arm en rijk is eigenlijk de tegenstelling die het meest is ingeburgerd in het dagelijkse spraakgebruik. Hoewel zich sinds 1987 geleidelijk een afname voordoet, blijft 64% een grote tegenstelling zien tussen arm en rijk en komt deze het meest terug in de groeps gesprekken. Men heeft het dan over te grote en groeiende inkomensverschillen en men wil die verschillen verkleinen. Desgevraagd vindt 57% dat het verschil tussen arm en rijk in Nederland te groot geworden is (vorig kwartaal was dat overigens nog 65%). Hoewel dus volgens de tegenstelling tussen arm en rijk 64% groot is, denkt slechts 34% dat er ook sprake is van een groot conflict. Men is bezorgd, maar slechts enkelen denken dat armen en rijken echt tegenover elkaar komen te staan.

“De rijken worden steeds rijker want met geld maak je geld. De armen zijn al gauw de dupe van bezuinigingen of maatregelen waarbij ze op langere termijn weer de klos zijn.” (vrouw, 50 jaar)

60% ziet een tegenstelling tussen werklozen en mensen met werk, 37% ziet een conflict tussen beide groepen. Inhoudelijk lijkt deze tegenstelling sterk verwant aan die tussen arm en rijk. Het is duidelijk dat deze groepen heel verschillend zijn wat betreft hun dagbesteding en inkomen. Men is bezorgd dat die verschillen door de crisis alleen maar zullen toenemen:

“De voorgestelde bezuinigingen op de sociale voorzieningen gaan zwaar ten koste van de mensen die door de economische crisis werkloos worden.” (man, 45 jaar, zegt zich zorgen te maken over het conflict tussen werklozen en werkenden)

“[Ik maak me zorgen over de tegenstelling tussen] werklozen en met name werkloze jongeren die steeds moeilijker werk vinden versus de werkenden. Het vinden en behouden van een baan wordt steeds moeilijker’ (man, 27 jaar)

Jongeren, hogeropgeleiden en mensen met een hoog inkomen zien minder vaak tegenstellingen of conflicten tussen arm en rijk; lageropgeleiden en mensen met een lager inkomen juist vaker dan gemiddeld. Vrouwen, lageropgeleiden en mensen zonder betaalde baan zien vaker een verschil tussen werklozen en mensen met werk.

Generatieconflict over verschillen tussen jong en oud

Bijna de helft van de Nederlanders ziet een tegenstelling tussen jongeren en ouderen. Dat percentage is net zo hoog als twee jaar geleden, maar bijvoorbeeld aanzienlijk hoger dan in 1987. Er is in 25 jaar tijd dus heel wat veranderd. In de groeps gesprekken en open antwoorden in de enquête blijken er drie thema's te zijn waarop jongeren en ouderen van elkaar verschillen: respect, belangen in de verzorgingsstaat en (technologische) vooruitgang. Wat opvalt is dat jongeren en ouderen verschillen in het thema dat ze associëren met de tegenstelling. Ouderen noemen vooral respect: jongeren zijn niet respectvol tegenover ouderen en zijn slecht opgevoed. Jongeren noemen veel vaker de tegengestelde belangen in de verzorgingsstaat (en in een enkel geval zeggen ze dat ouderen niet mee kunnen komen in de nieuwe tijd waarin alles sneller gaat).

“Ik maak mij zorgen over de arrogantie en het gebrek aan niveau van jongeren.” (man, 60 jaar)

“Jongeren zijn tegenover ouderen asociaal geworden.”
(vrouw, 55 jaar)

“De babyboomgeneratie blijft maar kosten terugleggen naar jongeren. Ik hoop dat een jongerenpartij opstaat in de politiek en helemaal korte metten maakt met het gegraai van ouderen. Ik betaal op mijn 30ste zo veel meer dan mijn ouders op hun 30ste moesten... en ik mag zoveel minder: geen pensioen bij 65, hypotheekaf trek maximaal 30 jaar, eigen risico zorg (een ziekenfonds en particulier), etc.” (man, 30 jaar)

“Solidariteit tussen jong oud op financieel gebied: pensioenstelsel voor jongere onzeker/nadelig t.o.v. huidige 60-plusgeneratie. Huidige financiering niet houdbaar/reëel.” (man, 40 jaar, antwoord op de vraag over welke tegenstelling iemand zich zorgen maakt)

Discussies over jong en oud gaan nu vaker over onderlinge solidariteit in de verzorgingsstaat, in 2010 ging het voornamelijk over respect (COB 2010|1:29). Nog altijd is het geen tegenstelling waarover men erg bezorgd is. Sommige jongeren uiten een zekere verontwaardiging, maar het thema leeft niet breed.

Geen bezorgdheid over het escaleren van sociale tegenstellingen

Maakt men zich nu echt zorgen over deze sociale tegenstellingen?

In discussies over de stand van het land horen we vaak dat men bezorgd is dat de crisis de tegenstellingen en verschillen tussen groepen zal

vergroten. Toch lijkt het onderwerp in de focusgroepen niet echt te leven. Men ziet en herkent tegenstellingen, maar het is geen onderwerp waarover mensen met enige urgentie praten.

Wanneer men praat over tegenstellingen die voor problemen of conflicten kunnen zorgen, valt het op dat men het meestal niet heeft over groepen die tegenover elkaar staan. Wanneer men aangeeft zich zorgen te maken over een bepaalde tegenstelling, dan is dat niet omdat men denkt dat werklozen de strijd zullen zoeken met werkenden, of allochtonen op de vuist zullen gaan met autochtonen. Men is eerder bezorgd over een specifieke subgroep die het moeilijk heeft (zieken, werkloze jongeren) of voor problemen zorgt (werkloze buitenlanders). Die groepen zouden meer ondersteuning moeten krijgen (in het eerste geval), of (in het laatste) harder worden aangepakt.

“Overal zijn conflicten groot en klein. Meestal wordt het persoonlijk en gaat het niet zozeer om een bepaalde groep” (vrouw, 52 jaar)

De onderzoekers van Veldkamp stellen dat mensen bij het praten over tegenstellingen de neiging hebben zichzelf er buiten te plaatsen.⁹ Het gaat over die specifieke subgroepen of over andere groepen die tegengesteld zijn, niet over een tegenstelling die men zelf ervaart. Dat kan komen doordat mensen zich niet erg sterk identificeren met een van de groepen en dus niet het gevoel hebben dat ‘hun’ groep tegenover een ‘andere’ groep staat. De enige tegenstelling die, bij sommigen althans, wel een wij-zijgevoel oproept is die tussen allochtonen en autochtonen. Men voelt zich bij het onderwerp betrokken, niet omdat men zelf in direct contact een tegenstelling ervaart, maar meer omdat men uitgesproken opvattingen heeft over de multiculturele samenleving.

9 Yolanda Schothorst en Judith ter Berg, *sov-focusgroepen vierde kwartaal 2012: Amsterdam*, Amsterdam, Veldkamp, november 2012.

3 Buitenland: solidariteit en eigenbelang

3.1 Nederlanders over Europa

De EU blijft in deze tijden van economische crisis het nieuws domineren. De toekomst van de EU en de rol van Nederland daarbinnen staan ter discussie door de slechte financiële situatie in Europese landen, de steun die zij van Nederland krijgen en de Europese eisen aan de Nederlandse begroting. In die constellatie blijft ook de publieke opinie van belang: hoe denken Nederlanders over het lidmaatschap van de EU en hoe beïnvloedt de crisis hun opvattingen? In vergelijking met een aantal jaar geleden is het wel duidelijk dat 'Europa' inmiddels een standaardonderdeel is geworden van het denken en praten over politiek.¹ Een paar jaar geleden leefde het onderwerp helemaal niet, nu wordt het spontaan naar voren gebracht in discussies over politiek en maatschappij.

Steun voor het Nederlandse lidmaatschap van de EU

Er zijn meer voorstanders dan tegenstanders van het Nederlandse EU-lidmaatschap. Eind 2012 is 46% het eens met de stelling dat dit lidmaatschap een goede zaak is, 19% is het met die stelling oneens (35% is neutraal). De steun voor de EU fluctueert sinds 2008, maar laat sinds het begin van de economische crisis geen fundamentele verschuivingen zien (figuur 3.1). Het aandeel voorstanders blijft steeds bijna tweemaal zo groot als het aandeel tegenstanders. De tevredenheid met de politiek in Europa is sinds eind 2011 wel flink gedaald. Dit kwartaal stijgt de tevredenheid van 35% naar 41%. Die stijging is echter niet zozeer toe te schrijven aan meer steun voor de EU, maar hangt eerder samen met het algemeen toegenomen politiek vertrouwen dat we in hoofdstuk 1 bespreken.

Dat mensen het Nederlandse EU-lidmaatschap steunen wil niet automatisch zeggen dat zij positief zijn over het functioneren van de EU. De steun komt eerder voort uit het inzicht dat de EU een economische noodzaak is voor Nederland (zie o.a. COB 2012|1: 30). Over het economische effect van de EU op Nederland is men nog altijd overwegend positief. Uit het internationale onderzoek Transatlantic Trends² blijkt dat 62% van de Nederlanders vindt dat het EU-lidmaatschap goed is voor de Nederlandse economie. Daarmee is men overigens minder positief dan in 2011, toen 73% deze mening was toegedaan.

De steun voor de EU blijft sterk afhankelijk van opleidingsniveau. Hogeropgeleiden zijn positiever dan lageropgeleiden (zie ook COB 2012|3: 16). Ook mannen, jongeren, mensen met een bovenmodaal inkomen en mensen met een positieve houding jegens de politiek zijn positiever dan gemiddeld. De verschillen naar partijvoorkeur zijn groot. Aanhangers van D66 en GL zijn het meest positief over de EU, aanhangers van de PVV en niet-stemmers zijn het minst positief.³

Verdeelde meningen over de euro

De meningen over de euro zijn verdeeld (zie tabel 3.1). 34% is het eens met de stelling dat het een slechte zaak is dat de gulden is vervangen door de euro, 39% is het met deze stelling oneens (27% is neutraal). 33% vindt dat het goed is dat Nederland in de huidige crisis de euro heeft, 23% is het hiermee oneens (44% is neutraal). De opvattingen over de

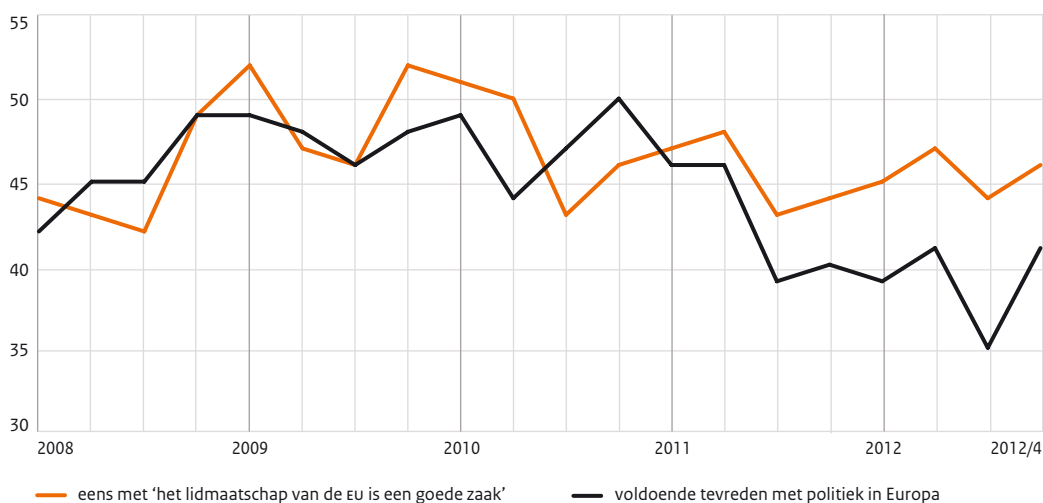

Kernpunten

- Er zijn meer voorstanders (46%) dan tegenstanders (19%) van het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie (EU).
  - Over de euro is men verdeeld: 34% vindt het een slechte zaak dat de gulden is vervangen door de euro, 39% vindt het een goede zaak.
  - Nederlanders zijn meer gericht geraakt op Nederland. Volgens 70% (een jaar geleden 64%) moet de regering zich minder richten op problemen in het buitenland en meer op problemen in eigen land. In tijden van crisis mag het (economische) eigenbelang in het buitenlandbeleid best centraal staan, zo vindt men.
-

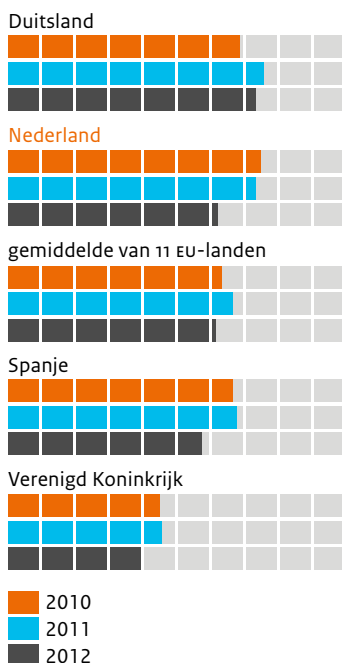
- 1 Zie Paul Dekker en Josje den Ridder, Visie van burgers op Europa, in: Evert Pommer (red.), *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie van 2012*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2012, p. 56.
- 2 Dit onderzoek is in juni 2012 uitgevoerd door TNS Opinion in opdracht van onder andere het German Marshall Fund of the United States in de Verenigde Staten en enkele Europese landen. Zie <http://trends.gmfus.org/>.
- 3 Zie Paul Dekker, De publieke opinie, in: Adriaan Schout en Jan Rood (red.), *Nederland als Europese lidstaat: eindelijk normaal?*, Den Haag, Boom Lemma, 2013.

Figuur 3.1 Opvattingen over de EU en de Europese politiek, bevolking van 18+, 2008-2012/4 (in procenten)

Bron: COB 2008/1-2012/4

Figuur 3.2 Aandeel dat vindt dat het lidmaatschap van de EU goed is voor de nationale economie, bevolking van 18+, 2009-2012 (in procenten)

Bron: TNS Opinion (Transatlantic Trends 2012)

euro zijn onveranderd sinds vorig kwartaal, maar minder negatief dan in het laatste kwartaal van 2011. Uit Transatlantic Trends blijkt dat 47% van de Nederlanders denkt dat de euro goed is geweest voor de Nederlandse economie, 45% vindt de euro slecht voor de economie, 3% ziet geen verschil. Deze cijfers zijn stabiel ten opzichte van 2010 en 2011. Het imago van de euro verslechtert dus niet verder, maar er is geen consensus over de vraag of de euro nu een zegen is of een vloek.

Meerderheid vindt dat lidstaten zelf zeggenschap moeten houden over economie

Een veelgehoorde klacht van burgers is dat Nederland weinig meer te zeggen heeft in eigen land, omdat het te veel macht heeft overgedragen aan de EU (zie COB 2012|1: 30). Desgevraagd is 48% het ermee eens en 20% oneens. Toch keuren mensen het ingrijpen van de EU in andere lidstaten niet per se af. 38% denkt dat het goed is voor onze economie dat Europa zich bemoeit met de begrotingen van de EU-lidstaten. Dat laat zien dat het vraagstuk van soevereiniteit twee kanten heeft: men wil dat Nederland zeggenschap in eigen land heeft, maar vindt het vermoedelijk minder erg als de EU ingrijpt in andere landen, zoals Griekenland.

Wanneer men een keuze moet maken tussen meer zeggenschap van de EU in economische besluiten van lidstaten of het behoud van zeggenschap van lidstaten zelf, dan kiest men voor dat laatste. Uit Transatlantic Trends blijkt dat 58% de voorkeur heeft voor een situatie waarin lidstaten zelf zeggenschap houden over hun economische en budgettaire beslissingen. 31% vindt dat de EU meer zeggenschap moet krijgen over economische besluiten. In vergelijking met 2011 is de steun voor meer zeggenschap van de EU gedaald (was 42%).

Tabel 3.1 Opmvattingen over de euro en de eurocrisis, bevolking van 18+, 2009-2012/4 (in procenten)^a

	09/1	11/1	11/4	12/1	12/2	12/3	12/4
‘Het is een slechte zaak dat de gulden is vervangen door de euro.’							
(zeer) oneens	35	33	29	34	39	35	39
(zeer) eens	39	42	44	38	35	36	34
‘In de huidige economische crisis is het goed dat Nederland de euro heeft.’							
(zeer) oneens	17	27	32	27	23	24	23
(zeer) eens	45	31	25	28	36	31	33
‘De politiek in Den Haag heeft te veel macht overgedragen aan Europa.’							
(zeer) oneens				18	21	20	20
(zeer) eens				44	44	47	48
‘Het is goed voor onze economie dat Europa zich meer bemoeit met de begrotingen van de lidstaten van de EU.’							
(zeer) oneens					15	21	24
(zeer) eens					45	38	38

a Cijfers tellen samen met ‘neutraal’ en ‘weet niet’ op tot 100%.

Bron: COB 2009/1-2012/4

Griekenland alleen steunen als Nederland er niet slechter van wordt

De vraag in hoeverre Nederland steun moet (blijven) verlenen aan Griekenland en andere eurolanden in de problemen, blijft een prominent thema in discussies over de stand van Nederland.⁴ In Transatlantic Trends zien we dat 57% van de Nederlanders een Nederlandse bijdrage aan een fonds voor eurolanden in budgettaire problemen steunt. Deze steun is echter wel gedaald ten opzichte van 2011 (toen 63%). En ondanks die steun is men kritisch: we kunnen het geld ook goed gebruiken in Nederland zelf en Nederland moet harde eisen stellen aan Griekenland. Men vindt dat het niet zo kan zijn dat wij hen steunen, maar ze daar geen belasting betalen of al vroeg stoppen met werken terwijl wij langer moeten doorwerken.

“In Griekenland gaan ze veel eerder met pensioen. En als ze tekort komen mogen wij dat betalen!” (Tilburg, groep lageropgeleiden)

In groepsdiscussies over steun aan Griekenland staat het eigenbelang van Nederland centraal. Als het in ons belang is om Griekenland te helpen, bijvoorbeeld omdat er ook ‘Nederlands’ geld in zit, dan moeten we het doen. Als het ons niets oplevert en het alleen maar geld kost, dan moeten we het niet doen.

4 Griekenland en de EU worden veelvuldig genoemd als argument in de slotvraag van de COB-enquête als reden waarom Nederland de verkeerde kant op gaat.

A: "Ik denk dat het noodzaak is om Griekenland financieel te steunen en binnen de EU te houden. Want als Griekenland valt, vallen ook hun banken en die zijn weer in handen van ING en de Rabobank."
(Tilburg, groep hogeropgeleiden)

B: "Ik vraag me af wat er gebeurd zou zijn als Griekenland eerder failliet was gegaan. Volgens mij had dat weinig uitgemaakt. Waarschijnlijk had het gewerkt als voorbeeld voor Spanje en Italië."
(Tilburg, groep hogeropgeleiden)

Opvallend is dat we in deze en eerdere groepsgesprekken steeds dezelfde argumenten horen, wat erop duidt dat mensen een soort stabiele grondhouding hebben. Dit betekent echter niet dat zij een duidelijke mening over de kwestie hebben gevormd; het onderwerp is hier wellicht te ingewikkeld voor. Men weet eigenlijk niet of Nederland er nu goed aan doet om Griekenland en andere Europese landen te helpen. De basishouding lijkt te zijn dat de politiek het Nederlandse belang voorop moet stellen: solidariteit met de Grieken mag, maar niet ten koste van Nederlanders.

Steun voor het Nederlandse lidmaatschap van de EU blijft, maar bezorgdheid en kritiek evenzeer. Het algemene gevoel is dat we in tijden van crisis eerst het eigen land op orde moeten hebben voordat er geld naar Griekenland of Spanje gaat. Hoe zit dat met het optreden van Nederland in de rest van de wereld? Moeten we ons daar dan wel mee bemoeien? En waarom wel of niet? Over die vragen gaat de volgende paragraaf.

3.2 Nederland en de wereld: eigenbelang of solidariteit?

Nederland is in politiek en economisch opzicht sterk verweven met het buitenland. Daarom besteedden we in COB 2011|2 aandacht aan de publieke opinie over de rol van Nederland in de wereld. Toen bleek dat Nederlanders erg op Nederland gericht zijn, maar wel een actieve rol van de overheid in het buitenland verwachten. Hoe zit dat anderhalf jaar later, nu de economische crisis heeft doorgezet?

Nederlanders in tijden van crisis (nog) meer gericht op Nederland

Men was medio 2011 al erg gericht op binnenlandse aangelegenheden en die trend heeft sindsdien doorgezet: Nederland is nog meer op zichzelf gericht geraakt (zie tabel 3.2). 30% vindt dat Nederland moet deelnemen aan militaire missies als de internationale gemeenschap daarom vraagt; dat was eerst 37%. 27% vindt dat Nederland zijn bijdrage aan armoede niet mag verminderen (was 36%), 22% vindt dat Nederland meer dan nu moet bijdragen aan de oplossing van klimaatproblemen (was 37%). 70% van de Nederlanders is het eens met de stelling dat de Nederlandse regering zich minder moet richten op het buitenland en meer op de problemen in Nederland. Dat aandeel was vorige keer met 64% al hoog, maar is nu dus nog hoger.

Deze ontwikkeling zien we ook terug bij een aantal andere indicatoren over de betrokkenheid bij het buitenland. In de lijst met belangrijkste maatschappelijke prioriteiten uit hoofdstuk 1 zagen we dat internationale vraagstukken in 2007 nog hoog op de agenda stonden, maar sinds het begin van de economische crisis steeds verder dalen, terwijl nationale thema's stijgen (zie tabel 1.2) De steun voor bezuinigingen op ontwikkelingsamenwerking en militaire missies blijft groot, maar neemt niet verder toe (zie tabel 1.5, zie ook COB 2012|3: 19).

De economische crisis is de meest waarschijnlijke verklaring voor de sterkere gerichtheid op Nederland. Net als bij de Europese vraagstukken die we hiervoor bespraken, geldt dat men vindt dat de regering eerst de problemen in Nederland moet oplossen en dan pas naar de rest van de wereld moet kijken.

“We blijven structureel te veel geld aan het buitenland geven (bijv. Griekenland, derde wereld) terwijl ons eigen land het zo hard nodig heeft.”
(vrouw, 33 jaar)

“Steun aan het buitenland is te groot en te duur, kan beter gebruikt worden voor Nederland zelf.” (man, 70 jaar)

“Er wordt te veel geld uitgegeven aan andere landen en straks hebben wij het nodig en dan staan zij ook niet voor ons klaar. Wij hebben er zelf voor gezorgd dat het in ons land jaren goed ging, dan mogen wij ook van dit geld profiteren?” (vrouw, 42 jaar)

Tabel 3.2 Opvattingen over de rol van Nederland in het buitenland, bevolking van 18+, 2011/2 en 2012/4 (in procenten)^a

	2011/2	2012/4
‘Nederland moet deelnemen aan militaire missies als de internationale gemeenschap daar om vraagt.’		
(zeer) oneens	30	36
(zeer) eens	37	30
‘Nederland mag zijn bijdrage aan bestrijding van armoede elders in de wereld niet verminderen.’		
(zeer) oneens	33	46
(zeer) eens	36	27
‘Nederland moet meer dan nu bijdragen aan de oplossing van internationale klimaatproblemen.’		
(zeer) oneens	23	37
(zeer) eens	37	22
‘Nederlandse regering moet zich minder richten op het buitenland en meer op de problemen in eigen land.’		
(zeer) oneens	9	10
(zeer) eens	64	70

a Percentages (zeer) eens en (zeer) oneens tellen samen met ‘neutraal’ en ‘weet niet’ op tot 100. Oranje percentages wijken significant af van de vorige meting.

Bron: COB 2011/2 en 2012/4

Tabel 3.3 Opvattingen over de rol van Nederland in het buitenland^a naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, 2012/4 (in procenten)

	NL moet meedoen aan militaire missies	NL moet bijdrage aan bestrijding armoede niet verminderen	NL moet bijdragen aan internationale klimaatproblemen	overheid moet zich meer op Nederland richten
allen	30	27	22	70
man	34	27	24	67
vrouw	26	27	20	73
18-34 jaar	35	23	24	65
35-54 jaar	27	22	18	76
≥ 55 jaar	30	35	25	67
lageropgeleid	26	24	17	82
midden	30	24	20	74
hogeropgeleid	34	33	28	53
SP	19	28	28	77
PvdA	21	45	33	61
D66/GL	37	39	45	36
CDA	43	42	27	56
VVD	40	10	10	68
PVV	37	7	10	86
niet-stemmers	17	19	13	79

a Zie tabel 3.2 voor de precieze formuleringen van de stellingen. Oranje percentages wijken significant af van het gemiddelde ($p < 0,05$).

Bron: COB 2012/4

Weinig steun voor overheidsbudget voor ontwikkelingshulp

Onderzoek van het centrum voor mondiaal burgerschap NCDO laat zien dat veel Nederlanders voorstanders zijn van ontwikkelingshulp: 64% vindt het belangrijk om arme landen te helpen zich te ontwikkelen en die steun is sinds 2009 stabiel gebleven.⁵ In de Eurobarometer zegt 40% van de Nederlanders het erg belangrijk te vinden om mensen in ontwikkelingslanden te helpen, 47% vindt dat tamelijk belangrijk, 12% vindt het (helemaal) niet belangrijk.⁶ De steun voor een overheidsbijdrage is daarentegen veel lager. Zoals tabel 1.3 en 1.5 al lieten zien, willen veel mensen bezuinigen op ontwikkelingssamenwerking. Het aandeel dat vindt dat Nederland zijn bijdrage daaraan niet mag verminderen daalde van 36% naar 27%. Ouderen, hogeropgeleiden en aanhangers van PvdA en CDA zijn gemiddeld positiever over de bijdrage aan internationale armoedebestrijding (zie tabel 3.3).

In de Eurobarometer is gevraagd wat men vindt dat de EU, gezien de economische situatie, moet doen met haar belofte de hulp aan ontwikkelingslanden te verhogen. Bijna de helft van de Nederlanders vindt dat de EU die belofte moet houden, 4% vindt zelfs dat de EU de hulp verder moet verhogen; 27% vindt dat de hulp niet verhoogd moet worden en 19% vindt dat de EU minder hulp zou moeten geven. In vergelijking met een half jaar geleden is het aandeel dat vindt dat de EU zich in tijden van

5 Zie Christine Carabain, Marije van Gent, Evelien Boonstoppel, *Nederlanders en mondiaal burgerschap 2010*, Amsterdam, NCDO, 2012, p. 52.

6 Europese Commissie, *Solidarity that spans the globe: Europeans and development aid, special Eurobarometer 392*, 2012, p. T1-T2.

crisis niet aan de belofte hoeft te houden, gestegen van 37% naar 46%. In vergelijking met andere Europeanen zijn Nederlanders gemiddeld niet erg genereus op dit punt (zie figuur 3.3).

Minder steun voor militaire missies

Militaire missies zorgen voor verdeeldheid: niet alleen binnen de politiek (zie de onrust binnen de PvdA in 2010 over de missie in Afghanistan en de onrust binnen GL over de politiemissie in Kunduz), maar ook onder de bevolking. 30% vindt dat Nederland moet deelnemen aan militaire missies als de internationale gemeenschap daarom vraagt, 36% is het daar niet mee eens (33% is neutraal of weet het niet). In 2011 lagen de verhoudingen precies omgekeerd. Mannen, hogeropgeleiden en kiezers van vvd en cda zijn vaker voorstander van de deelname aan missies. Kiezers van sp en PvdA willen minder vaak dan gemiddeld deelnemen (zie tabel 3.3).

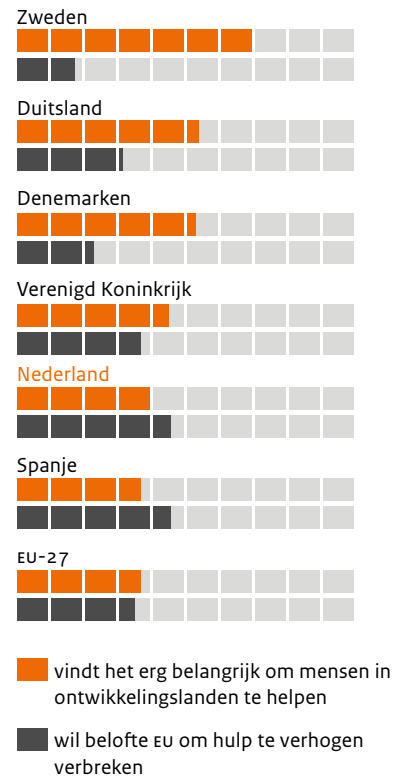
In het eerder genoemde Transatlantic Trends is gevraagd of men vindt dat Nederland meer of minder politietrainers naar Afghanistan moet sturen. 8% vindt dat Nederland het aantal politietrainers in Afghanistan zou moeten uitbreiden, 35% vindt dat het huidige aantal gehandhaafd moet blijven, 12% wil het aantal verminderen en 39% wil alle politietrainers terugtrekken. In vergelijking met 2011 is de steun voor de politiemissie negatiever geworden: het aandeel dat alle trainers wil terugtrekken is toegenomen van 24% naar 39%.

Actieve rol van de overheid in het teken van Nederlands belang

Dat men sterk op Nederland gericht is en vindt dat de regering zich in tijden van crisis vooral op de problemen in Nederland moet richten, betekent niet dat men vindt dat Nederland zich van het buitenland moet afsluiten. Net als in het tweede kwartaal van 2011 vindt men het logisch dat Nederland als klein land met een open economie een actieve rol speelt in het buitenland. De regering moet minder geld geven aan missies en ontwikkelingssamenwerking, maar moet zich verder wel actief opstellen in het belang van de Nederlandse economie.

De reden om die actieve rol te spelen is vooral economisch van aard en het eigenbelang van Nederland staat voorop. In de groeps gesprekken komt solidariteit of plichtsbesef nauwelijks spontaan terug als reden om iets in de wereld te doen. Desgevraagd zeggen mensen dat Nederland als rijk land wel een plicht heeft om arme landen te helpen, of dat we een plicht hebben om internationale verdragen na te komen. Het denken in economische belangen staat echter centraal. Wanneer de Nederlandse economie of Nederlandse bedrijven kunnen profiteren van een actieve rol van de overheid in het buitenland is dat ideaal.

Figuur 3.3 Opvattingen over ontwikkelingssamenwerking, bevolking van 15+, 2012 (in procenten)

Bron: special Eurobarometer 392

4 Politiek: onbegrijpelijkheid en niet-stemmers

Kernpunten

- Een minderheid (28%) vindt zelf de landelijke politiek vaak te ingewikkeld; een meerderheid (60%) meent dat dit voor de meeste anderen het geval is.
  - Wie de politiek zelf of voor de meeste anderen te ingewikkeld vindt, is vaker voor krachtige leiders én voor meer directe democratie.
  - Niet-stemmers hebben het laagste politiek vertrouwen en tonen de minste politieke en maatschappelijke betrokkenheid. Ook vinden zij overwegend dat de landelijke politiek voor hen te ingewikkeld is en tonen zij sterke gevoelens van sociale onrechtvaardigheid.
  - Niet-stemmers lijken ideologisch gezien en in probleembesef op andere groepen stemmers. Als belangrijkste problemen noemen niet-stemmers inkomen en economie, de manier van samenleven, de gezondheidszorg en politiek en bestuur.
-

Ter afsluiting van een jaar met politieke turbulentie en veel aandacht voor politieke voorkeuren en verkiezingsprognoses, richten we ons nu eens extra op groepen die juist niet zoveel met politiek hebben. In de eerste plaats gaan we dieper in op twee vragen over de ingewikkeldheid van de Nederlandse politiek die we al geruime tijd in het COB opnemen. Is de politiek te ingewikkeld en zo ja, ligt dat dan aan de competentie van mensen zelf of aan de begripelijkheid van de politiek? En hoe verhoudt het beeld van het eigen kunnen zich tot het beeld dat men van anderen heeft? In de tweede plaats besteden we aandacht aan de groep mensen die niet gaat stemmen bij verkiezingen. Omdat zij niet stemmen is er weinig aandacht voor hun visie op de politiek en de maatschappij. Wat is die visie en wijkt zij af van die van kiezers?

4.1 Is de politiek te ingewikkeld?

We leggen al een tijd de ondervraagden van de COB-enquêtes elk kwartaal twee stellingen voor over de ingewikkeldheid van de Nederlandse politiek. Het begin van de vragenlijst bevat een stelling over de eigen beleving: 'De landelijke politiek is voor mij vaak te ingewikkeld om te kunnen begrijpen'. Een heel stuk verderop in de vragenlijst komt een stelling voor over de mensen in het algemeen: 'De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen'. Door de stellingen ver uit elkaar te plaatsen, hopen we dat mensen ze los van elkaar beoordelen en niet bewust gaan vergelijken omdat ze bijvoorbeeld consistent willen reageren of zich willen onderscheiden van anderen.

Wie vindt de politiek te ingewikkeld en wie niet, en waarom? Hoe verhouden zich die zelfbeelden tot het beeld dat men van andere Nederlanders heeft? En hoe zijn die beelden gerelateerd aan andere opvattingen over de politiek? Op deze vragen geven we antwoord met de enquêtecijfers van de afgelopen vijf kwartalen, dus van eind 2011 tot en met eind 2012.¹ In het laatste kwartaal van 2012 hebben we van geënquêteerden ook toelichtingen op hun antwoorden en zijn beide stellingen in de focusgroepen besproken.

Zoals figuur 4.1 laat zien vindt een minderheid van de ondervraagden (28%) de politiek zelf vaak te ingewikkeld, terwijl een meerderheid (60%) meent dat dat voor de meeste mensen geldt.

Waarom vinden mensen de politiek zelf vaak te ingewikkeld? De geënquêteerden van het vierde kwartaal van 2012 die hun instemming met de stelling toelichten, wijzen op onbegrijpelijk gedrag van politici (ze zijn uit op eigen belang, beloven dingen die ze niet nakomen), op onbegrijpelijke keuzes van politici of op hun onbegrijpelijke taal:

“Een voorbeeld. Bij defensie moeten er veel mensen uit. Het materieel wordt wegbezuinigd. Een poosje later zie je reclame op tv voor het werven van mensen om bij defensie te komen werken. Onbegrijpelijk.”
(man, 47 jaar)

---

¹ We gebruiken meerdere kwartalen om voldoende niet-stemmende respondenten te krijgen. Dat geeft betrouwbaarder uitspraken over verschillen dan gegevens uit een enkel kwartaal. Naar het beeld van de 'meeste mensen' vragen we sinds begin 2008 en sindsdien varieert de instemming met de stelling tussen 59% en 64%. Naar het zelfbeeld vragen we sinds het tweede kwartaal van 2011 en sindsdien varieert de instemming tussen 25% en 31%.

“Ik vind mezelf echt niet heel dom, maar het taalgebruik in Den Haag zou wat mij betreft een stuk simpeler kunnen. Ik denk dat de meeste mensen niet echt weten wat er nu precies wordt gezegd. Daarbij snap ik de keuzes en afwegingen die men maakt ook vaak niet.”
(vrouw, 30 jaar)

“De politiek is alleen te begrijpen voor diegenen die hem bedrijven.”
(man, 65 jaar)

De meesten wijten de onbegrijpelijkheid aan de politiek, slechts enkelen aan hun eigen onbegrip of gebrek aan interesse. Diegenen die de politiek wel begrijpelijk vinden, wijzen juist vooral op hun eigen competenties. Zij zeggen dat de politiek niet ingewikkeld is als je er interesse voor hebt en het politieke nieuws volgt:²

“Als je het een beetje volgt is het prima te begrijpen.” (vrouw, 42 jaar)

“De politiek is niet moeilijk te begrijpen, het is zelfs veel te simpel tegenwoordig. Alles draait om oneliners en het winnen van de mensen.”
(man, 20 jaar)

Politiek vooral te ingewikkeld voor lageropgeleiden

Ouderen, lageropgeleiden, mensen met lagere inkomens, gepensioneerden en mensen die hoofdzakelijk het huishouden doen geven vaak aan dat ze de politiek te ingewikkeld vinden (tabel 4.1). Zoals zo vaak springt het verschil tussen lager- en hogeropgeleiden in het oog: tegenover 46% van de lageropgeleiden staat 12% van de hogeropgeleiden die de landelijke politiek vaak te ingewikkeld vindt.³

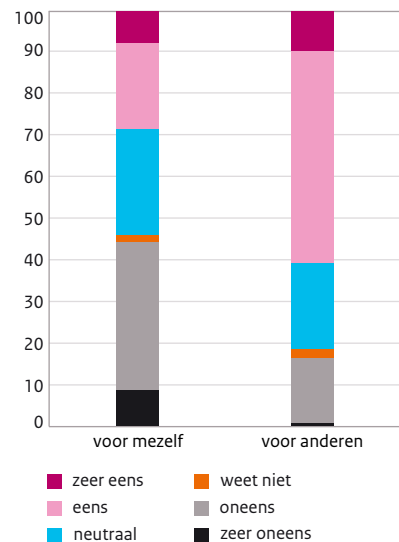
Anderen begrijpen er minder van dan ik

In figuur 4.1 zagen we al dat de meeste mensen geen positief beeld hebben van het politieke begrip van anderen. Waarom vindt men de landelijke politiek voor *de meeste mensen* te moeilijk om te begrijpen? We vroegen mensen om hun antwoord toe te lichten. Het aandeel dat de landelijke politiek voor de meeste mensen niet te ingewikkeld vindt, denkt ook hier vooral aan interesse: als je een beetje moeite doet is de politiek prima te begrijpen.

“Met een beetje goede wil en energie zijn de meeste zaken welke er in de landelijke politiek spelen wel te begrijpen. Dat is iets anders dan begrip hebben voor het uiteindelijke besluit.” (man, 52 jaar)

Diegenen (61%) die vinden dat de landelijke politiek voor de meeste mensen te ingewikkeld is, wijten dat zowel aan de onbegrijpelijkheid van de landelijke politiek als aan de competenties van ‘de meeste mensen’. Politici gedragen zich onbegrijpelijk, nemen onnavolgbare besluiten en gebruiken te moeilijke woorden. Anders dan bij de redenen waarom men zelf de politiek niet begrijpt, geeft men hier aan dat het ook aan de mensen zelf ligt: die nemen niet de moeite om het te begrijpen, zijn te dom en hebben geen verstand van ingewikkelde kwesties zoals de economie.

Figuur 4.1 Politiek is te ingewikkeld voor mezelf en voor anderen, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)

Bron: COB 2011/4-2012/4

- 2 Wie zich neutraal opstelt of het niet zegt te weten neemt ook in de toelichting vaak een tussenpositie in en nuanceert: ‘sommige zaken kan ik niet volgen, sommige wel’, ‘ik vind het soms lastig te begrijpen, maar dan doe ik er ook geen moeite voor om het beter te gaan begrijpen’, ‘het is niet zozeer ingewikkeld, maar ik heb niet zoveel interesse in de politiek’.
- 3 Als rekening wordt gehouden met de overlap tussen de onderscheidingen in tabel 4.1 blijven verschillen in opleidingsniveau het sterkst, maar andere verschillen verdwijnen niet. Nog steeds geven dan vrouwen en mensen uit armere huishoudens vaker aan dat ze de politiek te ingewikkeld vinden.

Tabel 4.1 Vindt politiek vaak te ingewikkeld, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)

allen	28
man	25
vrouw	32
18-34 jaar	21
35-54 jaar	26
≥ 55 jaar	36
lageropgeleid	46
middengroep	28
hogeropgeleid	12
gezinsinkomen benedenmodaal	39
ongeveer modaal	33
bovenmodaal	17
studeert	22
werknemer (semi)overheid	20
werknemer marktsector	25
zelfstandige	21
uitkering	33
huishouden	38
gepensioneerd	39

Bron: COB 2011/4-2012/4

“Ik ben zelf hbo-geschoold en kan het redelijk goed volgen maar ik kan me heel goed voorstellen dat mensen met een mindere intelligentie het lastig vinden om te begrijpen.” (vrouw, 22 jaar)

“De meeste mensen verdiepen zich niet in de politiek en kijken vaak alleen naar hun eigen situatie.” (vrouw, 67 jaar)

“De meeste mensen hebben geen idee waar het over gaat en verdiepen zich vaak ook niet in standpunten van diverse partijen. Daarom gaat hun stem vaak naar de mooiste stropdas of de grootste schreeuwlelijk.” (man, 24 jaar)

Tabel 4.2 laat de combinaties zien van oordelen over zichzelf en over de medeburgers. 25% geeft aan dat de landelijke politiek zowel voor zichzelf als voor de meeste mensen te ingewikkeld is en 15% vindt dat noch voor zichzelf noch voor de meeste anderen het geval.

Tegenover slechts 1% die de politiek voor zichzelf wel en voor anderen niet te ingewikkeld vindt, staat maar liefst 19% met de omgekeerde overtuiging: voor zichzelf is de landelijke politiek niet te ingewikkeld, maar voor de meeste mensen wel. Weinig verassend is deze combinatie veel gebruikelijker bij hogeropgeleiden (31%) dan bij lageropgeleiden (9%).

Onbegrijpelijke politiek, participatie en steun voor directe democratie

We mogen verwachten dat de opvattingen over de begripelijkheid van de politiek samenhangen met opvattingen over participatie en democratie. Vind je zelf de politiek te ingewikkeld, dan zul je minder geneigd zijn om je ermee te bemoeien (of meer als legitimatie: als je geen zin hebt om politiek actief te zijn, dan is een goed argument dat de politiek te ingewikkeld is). Vind je dat de politiek voor de meeste mensen te ingewikkeld is, dan zul je er niet zo voor zijn dat zij grote invloed op de politiek uitoefenen en laat je de politiek waarschijnlijk liever aan de ingewijden over. Of deze verwachtingen opgaan, gaan we na in de volgende tabellen. We bekijken in hoeverre de opvattingen dat de politiek te ingewikkeld is in statistische zin effect hebben op de eigen participatie-geneigdheid en opvattingen over democratie.

Tabel 4.2 Combinatie van opvattingen over of de politiek te ingewikkeld is voor de meeste mensen en voor zichzelf, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in totaalpercentages)

		‘De landelijke politiek is voor mij vaak te ingewikkeld om te kunnen begrijpen.’			
		(zeer) oneens	neutraal / weet niet	(zeer) eens	allen
‘De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen.’	(zeer) oneens	15	2	1	16
	neutraal / weet niet	11	9	3	23
	(zeer) eens	19	16	25	61
allen		44	27	29	100

Bron: COB 2011/4 - 2012/4

Tabel 4.3 Participatiegeneigdheid en opvattingen over democratie naar opvattingen over ingewikkeldheid van de politiek, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)^a

	geneigd te stemmen ^b	geneigd te protesteren ^c	voor krachtige leiders ^d	voor meer directe democratie ^e
allen	84	13	34	61
vindt politiek zelf vaak te ingewikkeld	73	10	44	71
vindt dat niet	88	14	30	56
vindt politiek voor anderen te ingewikkeld	81	13	39	66
vindt dat niet	87	14	27	52

a Groepen die significant ($p < 0,05$) van elkaar afwijken zijn oranje gedrukt.

b Zou zeker gaan stemmen als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn (alleen stemgerechtigden).

c Acht de kans (zeer) groot iets te proberen te doen in het geval 'de Tweede Kamer een wetsvoorstel [behandelt] dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt'.

d (Zeer) eens met 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'

e (Zeer) eens met 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.'

Bron: COB 2011/4-2012/4

Tabel 4.3 laat zien hoe het daarmee gesteld is bij mensen die het wel of niet eens zijn met de stellingen over de ingewikkeldheid. Tabel 4.4 toont de effecten als we de opvattingen over de stellingen combineren en ook rekening houden met andere verschillen tussen mensen.

Diegenen die de landelijke politiek zelf vaak te ingewikkeld vinden zijn inderdaad minder geneigd te stemmen en te protesteren, ook wanneer rekening wordt gehouden met andere verschillen. Of men vindt dat de politiek voor anderen te ingewikkeld is, heeft geen effect op de participatiebereidheid. Zowel diegenen die de politiek zelf te ingewikkeld vinden als diegenen die de politiek te ingewikkeld vinden voor anderen zijn vaker voor krachtige leiders én voor meer directe democratie. Dat blijft zo als rekening wordt gehouden met andere verschillen.

Tabel 4.4 Effecten van eigen begrip en gepercipieerd begrip van anderen op participatiegeneigdheid en opvattingen over democratie, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (relatieve kansenverhoudingen)^a

	geneigd te stemmen ^b	geneigd te protesteren ^c	voor krachtige leiders ^d	voor meer directe democratie ^e
vindt politiek zelf vaak te ingewikkeld	0,50	0,75	1,25	1,34
vindt politiek voor anderen te ingewikkeld	1,02	1,04	1,60	1,60

a Waarden > 1 geven een oververtegenwoordiging van de participatiegeneigdheid of steun voor de opvatting (en waarden < 1 een ondervertegenwoordiging) aan van mensen die politiek voor zichzelf of voor de meeste mensen te ingewikkeld vinden vergeleken met mensen die dat niet vinden, rekening houdend met de kenmerken in tabel 4.1. Significante ($p < 0,05$) effecten zijn oranje gedrukt.

b Zou zeker gaan stemmen als er nu Kamerverkiezingen zouden zijn (alleen stemgerechtigden).

c Acht de kans (zeer) groot iets te proberen te doen in het geval 'de Tweede Kamer een wetsvoorstel [behandelt] dat u zeer onrechtvaardig of verkeerd vindt'.

d (Zeer) eens met 'Het zou goed zijn als het bestuur van het land werd overgelaten aan enkele krachtige leiders.'

e (Zeer) eens met 'Het zou goed zijn als burgers meer konden meebeslissen over belangrijke politieke kwesties.'

Bron: COB 2011/4-2012/4

De effecten van het oordeel over anderen zijn sterker dan die van het oordeel over zichzelf. De grotere steun voor krachtige leiders is volgens verwachting, de steun voor meer directe democratie niet. Ook elders is echter gevonden dat mensen die geen hoge dunk hebben van het politieke begrip van hun medeburgers hun toch vaker meer politieke invloed willen geven.⁴ Waarom zou dat zo zijn? We zagen in de toelichtingen dat menigeen de te grote ingewikkeldheid van de politiek aan de politici wijt. Mogelijk denkt men hen met meer directe democratie tot helderder taal en meer consistentie te kunnen dwingen. Waarschijnlijk is het vaak ook minder doordacht en zijn de opvattingen dat politiek te ingewikkeld is, dat er krachtige leiders nodig zijn en de bevolking het meer voor het zeggen moet hebben vooral verschillende uitingen van onvrede met de bestaande politiek.

4.2 Niet-stemmers over politiek en maatschappij

De afgelopen maanden is er veel aandacht geweest voor de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september, waarbij de opvattingen van burgers centraal staan. Met hun stem kunnen zij namelijk voor een groot deel bepalen welke kant het op gaat met Nederland. Eén groep wordt hierbij echter vergeten: burgers die niet stemmen. Hoewel in vergelijking met andere landen relatief veel Nederlanders stemmen (zie figuur 4.2), daalt ook in ons land de opkomst bij verkiezingen. Door niet te stemmen, wordt van een kwart van de burgers de opvattingen niet gehoord. Dat is vooral zorgwekkend wanneer zou blijken dat niet-stemmers er een geheel andere visie op nahouden, want dan zijn de opvattingen van een groot deel van de bevolking niet vertegenwoordigd.⁵ Daarom staan hier de opvattingen van niet-stemmers centraal en proberen we erachter te komen in hoeverre zij afwijken van stemmers. Een gedachte-experiment dat hierbij uitgevoerd kan worden: als de opkomstplicht zou worden heringevoerd, waar zouden huidige niet-stemmers dan op stemmen?

We maken gebruik van de gegevens van mensen die in onze enquête aangeven dat ze niet zouden gaan stemmen 'als er nu Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn'. Die groep is kleiner dan die van de feitelijke niet-stemmers. Daaronder zijn namelijk ook mensen die in principe of desgevraagd waarschijnlijk wel van plan waren te gaan stemmen, maar het om allerlei redenen toch niet hebben gedaan (zie kader 4.1).

Als we het hier verder over niet-stemmers hebben, gaat het dus om de groep overtuigde niet-stemmers.⁶ Eerst kijken we naar hun achtergrondkenmerken, daarna hoe zij denken en praten over politiek en maatschappij.

- 4 J.R. Hibbing en E. Theiss-Morse, *Stealth democracy: Americans' beliefs about how government should work*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002. Nadere analyse van de combinaties leert overigens dat de steun voor meer directe democratie specifiek groot is bij wie de politiek zowel voor zichzelf als de meeste andere mensen te ingewikkeld vindt (de 25% uit tabel 4.2). Van hen is 73% voor meer directe democratie (tegen 61% in de hele bevolking). Wie zelf bestrijdt de politiek te ingewikkeld te vinden maar meent dat dat voor de meeste mensen wel het geval is (de 19% uit tabel 4.2) is juist minder voor meer directe democratie (55%).
- 5 Het argument dat niet alle groepen gelijkwaardig worden vertegenwoordigd doordat een deel van de burgers thuis blijft bij verkiezingen, wordt gebruikt ter verdediging van de herinvoering van de opkomstplicht. Vooraanstaand politicoloog Arend Lijphart bepleit deze herinvoering al jaren, maar recentelijk nog in Arend Lijphart, *Stemrecht, stemplicht, opkomstplicht: een inleiding tot het debat*, in: *Res Publica*, jg. 53, nr. 1, 2010, p. 9-18.
- 6 Eerder onderzoek dat zich ook richt op deze specifieke groep niet-stemmers is te vinden in Paul Dekker (red.), *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002.

Kader 4.1 Redenen om niet te gaan stemmen

Sommige burgers stemmen niet vanuit principiële of religieuze overwegingen, bij anderen spelen voornamelijk praktische motieven een rol. We vroegen aan respondenten die niet gestemd hebben bij de verkiezingen op 12 september, wat hiervoor de reden was. De resultaten kwamen grotendeels overeen met eerder binnen- en buitenlands onderzoek naar de motieven om niet te stemmen.⁷

Het is opvallend dat mensen vooral praktische redenen opgeven: men was de stempas kwijt of had deze niet ontvangen; was op vakantie; of had iemand gemachtigd die uiteindelijk niet is gaan stemmen. Enkele voorbeelden:

“Was op vakantie, vergeten volmacht te geven.” (man, 41 jaar)

“Ik ben het gewoon vergeten, en dat terwijl ik bij een stemlokaal aan het werk was.” (vrouw, 54 jaar)

“Stempas / kieskaart kwijt.” (man, 29 jaar)

Daarna volgt een groep niet-stemmers met een inhoudelijke motivatie: zij geven aan dat stemmen toch geen zin heeft; dat ze geen vertrouwen hebben in de politiek; of niet wisten op welke partij ze hadden moeten stemmen. Politiek cynisme speelt hier soms een rol bij.

“Overtuiging dat regeringen geen langdurige oplossing kunnen brengen voor alle problemen. Ik denk dat alleen de Schepper dat zou kunnen en uiteindelijk ook gaat doen.” (vrouw, 62 jaar)

“Ook al ga ik stemmen op iets anders dan normaal. Elk jaar wordt bijna hetzelfde gekozen maar veranderingen zie ik weinig.” (vrouw, 19 jaar)

“Niet gestemd omdat er toch niets van terecht komt. Alles gaat toch naar de kapitalisten toe en niet naar de minder bedeelden die wel willen werken voor hun geld.” (man, 52 jaar)

“Ik ben politiek en religieus neutraal.” (vrouw, 69 jaar)

Tot slot is er een kleine groep niet-stemmers die expliciet aangeeft dat politiek hen niet interesseert:

“Ik bemoei mij niet met politiek.” (vrouw, 83 jaar)

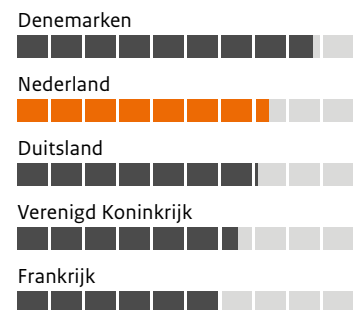
“Geen interesse.” (man, 38 jaar)

Niet-stemmers vaker lageropgeleid en relatief jong

Hier besteden we aandacht aan de kenmerken van niet-stemmers die voortkomen uit onze gegevens, gecontrasteerd met die van stemmers, opgesplitst naar partijvoorkeur.⁸ Uit verschillende onderzoeken blijkt dat niet-stemmers vaak lageropgeleid en jong zijn.⁹ Onze resultaten (zie tabel 4.5) sluiten hierbij aan: de groep niet-stemmers kent relatief veel lageropgeleiden en jongeren. Verder doen niet-stemmers minder vaak betaald werk dan stemmers. Ook wanneer we het gecombineerde effect van deze eigenschappen onderzoeken, blijft de conclusie dat niet-stemmers over het algemeen jonger, lageropgeleid en vaker werkloos of arbeidsongeschikt zijn dan stemmers.

Na het opsplitsen van de groep stemmers naar partijvoorkeur, blijven gelijksoortige verschillen zichtbaar. Onder geen enkele groep stemmers zijn de percentages lageropgeleiden en arbeidsongeschikten zo hoog

Figuur 4.2 Opkomstpercentage bij laatste parlementaire verkiezingen in Nederland en vier buurlanden

Bron: Eurostat; Kiesraad; www.denmark.dk

- 7 Jack Doppelt en Ellen Scheerer, *Nonvoters: America's no-shows*, Thousand Oaks, Sage, 1999; Judith van Male, Niet-stemmen in discussie: de focusgroepen, in: Paul Dekker (red.), *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002, p. 109-133; Jon Pammet en Lawrence Le Duc, *Explaining the turnout decline in Canadian federal elections: A new survey of non-voters*, Ottawa, Elections Canada, 2003, p. 6-19.
- 8 'Stemmers' zijn respondenten die aangeven dat zij zouden gaan stemmen als er op dit moment Tweede Kamerverkiezingen zouden zijn. Vervolgens is gevraagd op welke partij zij zouden stemmen. Vanwege de beknoptheid spreken we van stemmers op deze partijen.
- 9 Jeroen Boelhouwer, Achtergronden van niet-stemmers, in: Paul Dekker (red.), *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002, p. 24-26; Muriel Egerton, Political Partisanship, Voting Abstention and Higher Education: Changing Preferences in a British Youth Cohort in the 1990s, in: *Higher Education Quarterly*, jg. 56, nr. 2, p. 156; John Matsusaka en Filip Palda, Voter turnout: How much can we explain?, in: *Public Choice*, jg. 98, nr. 3, 1999, p. 431-446.

Tabel 4.5 Sociaaldemografische achtergronden van niet-stemmers en stemmers, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)

	niet-stemmers	stemmers	SP	PvdA	D66 / GL	CDA	VVD	PVV	weet niet
man	48	50	51	52	54	49	59	61	38
vrouw	53	50	50	48	46	51	41	39	62
lageropgeleid	52	28	32	36	10	42	17	42	31
middengroep	35	36	40	29	24	34	35	44	43
hogeropgeleid	13	37	28	35	66	24	49	15	26
18-29 jaar	24	16	13	13	23	7	17	18	23
30-49 jaar	31	36	38	25	38	27	42	35	39
50-69 jaar	36	36	42	49	33	37	30	39	30
≥ 70 jaar	9	11	7	14	6	28	10	8	8
studeert	10	10	8	9	14	4	9	12	15
werknemer (semi)overheid	10	7	8	12	15	6	11	9	8
werknemer marktsector	41	35	45	34	40	36	46	39	42
zelfstandige	5	3	3	4	7	4	9	4	4
uitkering	6	16	10	5	4	4	2	9	7
huishouden	9	11	10	7	5	10	5	11	10
gepensioneerd	18	17	13	27	14	37	18	16	12

Bron: COB 2011/4-2012/4

Tabel 4.6 Kenmerken van de levensinstelling van niet-stemmers en stemmers, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in procenten)^a

	niet-stemmers	SP	PvdA	D66 / GL	CDA	VVD	PVV	weet niet
'In welke mate vindt u zichzelf een gelukkig mens?' (zeer) gelukkig	72	71	79	82	86	87	70	75
'Ik heb het gevoel dat ik weinig grip heb op mijn eigen toekomst.' eens	36	36	25	22	29	18	38	28
'In het algemeen word ik eerlijk behandeld.' eens	58	68	78	85	85	84	66	72
'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen.' eens	39	56	70	82	71	72	42	56

a Oranje gedrukte percentages wijken significant af van die van niet-stemmers.

Bron: COB 2011/4-2012/4

als onder niet-stemmers. Een oververtegenwoordiging van jongeren is net als bij niet-stemmers ook te vinden bij D66/GL-aanhangers en respondenten die nog niet weten op wie ze zouden stemmen ('zwevende kiezers').

Vaker weinig sociaal vertrouwen en gevoelens van onrechtvaardigheid

De meeste niet-stemmers (72%) zeggen gelukkig te zijn (zie tabel 4.6). Dat aandeel is vergelijkbaar met dat van aanhangers van SP en PVV. Wanneer we kijken naar het gevoel van 'mastery' wijken niet-stemmers op een overeenkomstige manier af: net als aanhangers van PVV en SP hebben zij het gevoel weinig grip te hebben op hun toekomst. Op het gebied van sociaal vertrouwen behoren de niet-stemmers tot het meest pessimistische segment: van alle groepen hebben zij het minst vertrouwen in hun medemens en het minst het gevoel eerlijk behandeld te worden. Hierin verschillen zij significant van alle andere groepen, behalve van PVV-stemmers.

Geringe maatschappelijke participatie

Door niet te participeren tijdens verkiezingen keren niet-stemmers in zekere zin de politiek de rug toe, maar doen zij dit ook naar de maatschappij? In tabel 4.7 zien we dat niet-stemmers duidelijk minder maatschappelijk participeren dan de meeste andere kiezersgroepen. Niet-stemmers besteden, samen met PVV-stemmers, het minste tijd aan vrijwilligerswerk. Daarnaast blijken zij van alle groepen het minste hulp te geven aan mensen buiten hun huishouden, buiten organisaties om.

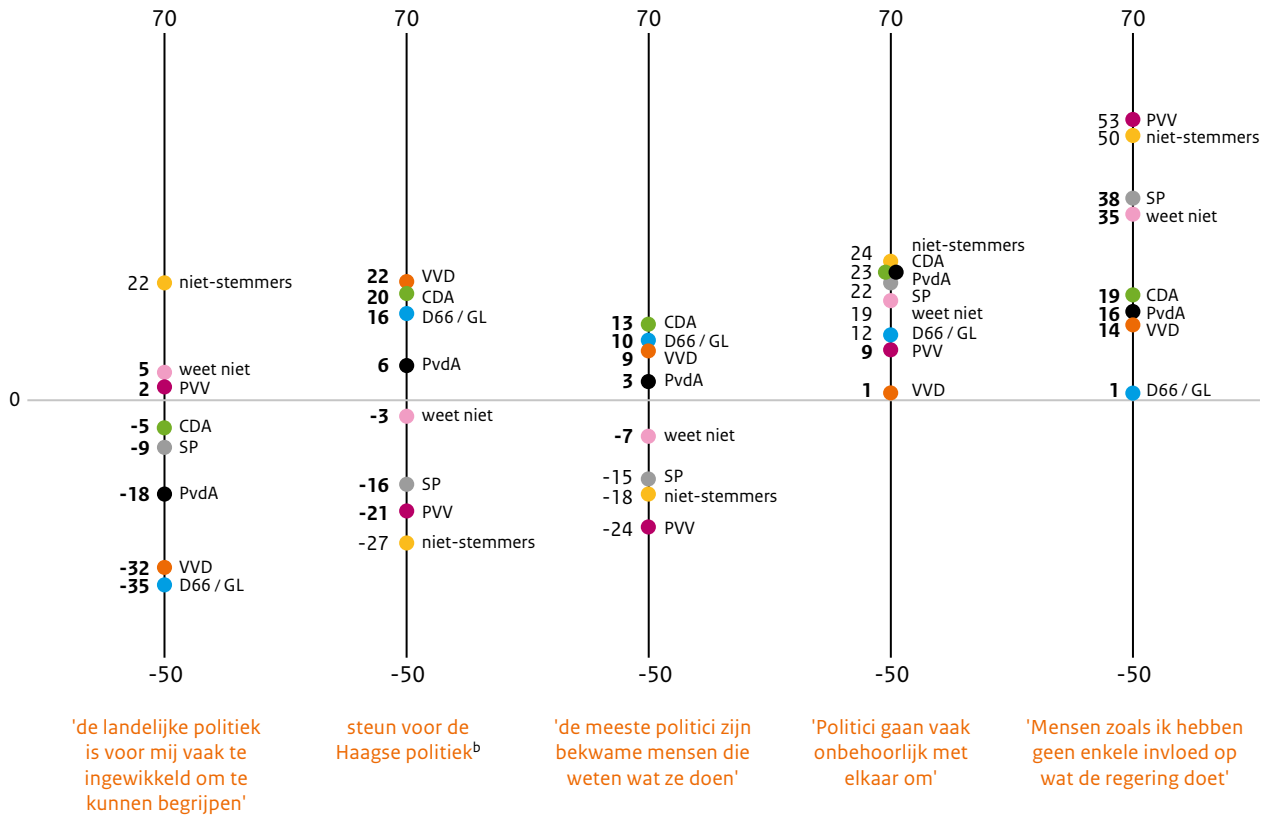
Tabel 4.7 Indicaties voor betrokkenheid bij niet-stemmers en stemmers, bevolking van 18+, 2011-2012 (in procenten)^a

	niet-stemmers	SP	PvdA	D66 / GL	CDA	VVD	PVV	weet niet
doet geen vrijwilligerswerk	70	60	52	49	39	54	70	64
geeft geen hulp aan mensen buiten het huishouden	56	41	40	39	34	42	49	46
volgt de landelijke politiek niet via de media	30	7	5	4	7	5	13	15

a Oranje gedrukte percentages wijken significant af van die van niet-stemmers.

Bron: COB 2011/4-2012/4

Figuur 4.3 Gemiddelde positie in reactie op stellingen over politiek^a, bevolking van 18+, 2011-2012

- a De reacties op de stellingen hebben numerieke waarden toegekend gekregen, waarvan de gemiddelden in deze figuur worden weergegeven. Zeer oneens en oneens kregen negatieve waarden (resp. -100 en -50), neutraal een waarde 0, en eens en zeer eens positieve waarden (resp. 50 en 100). De gemiddelde waarde geeft op deze wijze de gemiddelde richting van de antwoorden per groep weer, waarbij een negatieve waarde overwegend oneens uitdrukt, en een positieve waarde overwegend eens. De gehele as waarop de antwoorden zich kunnen bevinden loopt van -100 tot 100, maar in de praktijk liggen de gemiddelden niet zo ver uit elkaar. Deze figuur geeft het relevante gedeelte van de as weer. Vetgedrukte groepen hebben een gemiddelde dat significant afwijkt van dat van niet-stemmers.
- b De scores op de schaal van steun voor de Haagse politiek hebben overeenkomstige numerieke waarden toegekend gekregen waarvan het gemiddelde wordt weergegeven. Zeer lage en lage scores kregen negatieve waarden (-100 en -50), gemiddelde scores een waarde 0, en hoge tot zeer hoge scores positieve waarden (50 en 100).

Bron: COB 2011/4-2012/4

10 Jeroen Boelhouwer, Achtergronden van niet-stemmers, in: Paul Dekker (red.), *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002, p. 32, 39-40; Alan Gerber, Donald Green, Ron Shachar, Voting may be habit-forming: evidence from a randomized field experiment, in: *American Journal of Political Science*, jg. 47, nr. 3, 2003, p. 540-550; Mark Franklin, *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, p. 32, 59-90.

11 In onderzoeken die een onderscheid proberen te maken tussen groepen >

Politiek cynisme en desinteresse

In onderzoek naar het verklaren van de opkomst bij verkiezingen spelen de ontwikkelde gewoonte om te gaan stemmen en politiek vertrouwen en politieke interesse een belangrijke rol.¹⁰ Onze resultaten sluiten hier grotendeels bij aan: bij stellingen over politiek wijken niet-stemmers sterk af van stemmers, waarmee zij politiek cynische of ongeïnteresseerde burgers lijken te zijn.¹¹ Over het algemeen lijken niet-stemmers in de beantwoording van deze stellingen het minst op D66- en GL-stemmers, en het sterkst op PVV-stemmers. Op een aantal punten wijken zij echter ook van alle groepen af.

In zowel het volgen als begrijpen van de landelijke politiek en de mate van politiek vertrouwen wijken niet-stemmers zeer sterk af van alle andere groepen. We zien in tabel 4.7 dat niet-stemmers het hoogste

percentage (30%) hebben dat zegt de landelijke politiek niet te volgen in de media, wat duidt op mindere politieke interesse. In figuur 4.3 blijkt dat niet-stemmers het vaakst van alle groepen de landelijke politiek te ingewikkeld vinden. Niet-stemmers geven ook de minste steun aan de Haagse politiek.¹² De gemiddelde waarde verschilt significant van die van alle groepen, behalve van pvv-stemmers. Datzelfde zien we bij opvattingen over politici, maar daar liggen ook sp-stemmers dichtbij niet-stemmers. Naast een lage dunk van politiek en politici, hebben niet-stemmers vaker het gevoel dat ze weinig invloed hebben op wat de regering doet. Bij de stelling dat politici onbehoorlijk met elkaar omgaan, lijken de antwoorden van niet-stemmers juist op die van linkse kiezers en cda-stemmers en wijken zij significant af van vvd- en pvv-stemmers.

Niet-stemmers weten het vaker niet

We hebben gezien dat niet-stemmers zich sterk onderscheiden van andere groepen in hun lage politieke interesse en politieke en maatschappelijke betrokkenheid. De vraag is of zij niet gaan stemmen omdat zij cynisch over de politiek zijn (geworden) of omdat ze er eigenlijk niet echt een mening over hebben. In het laatste geval zou je verwachten dat zij ook vaker geen mening hebben over allerlei politieke en maatschappelijke kwesties. Daarom kijken we hier naar het percentage niet-stemmers dat 'ik weet het niet' antwoordt op de voorgelegde stellingen. Dat ligt gemiddeld hoger onder niet-stemmers.

Bij de stellingen over politiek is het percentage niet-stemmers dat aangeeft geen antwoord te weten, steeds minstens het dubbele van het hoogste percentage 'ik weet het niet' onder de groepen stemmers.¹³ De eerder zo duidelijke overeenkomsten met pvv- en sp-stemmers gaan hier niet op. Niet-stemmers lijken vaker geen duidelijke mening te hebben geformuleerd over deze stellingen, die enige kennis van of interesse in de politiek vergen, dan stemmers.

Bij stellingen over ideologische opvattingen zijn er geen grote verschillen te ontdekken tussen het percentage 'ik weet het niet' van stemmers en niet-stemmers.¹⁴ Er is wel een duidelijke uitschieter bij de vraag naar welke kant het op gaat in Nederland: 22% van de niet-stemmers zegt het antwoord niet te weten. Het hoogste percentage stemmers dat aangeeft het niet te weten, ligt een stuk lager (15% van de zwevende kiezers).

Maatschappelijke kwesties: overeenkomsten met linkse kiezers en pvv-stemmers

We wenden ons nu tot de opvattingen van niet-stemmers over verschillende maatschappelijke kwesties. We lezen deze af uit figuur 4.4. Bij de stellingen over immigranten en de EU onderscheiden niet-stemmers zich duidelijk van alle kiezers. De niet-stemmers zijn na de pvv'ers het meest negatief over de aanwezigheid van immigranten, maar zijn duidelijk minder extreem. Ook op het gebied van de EU zijn niet-stemmers negatief, maar lang niet zo negatief als pvv-stemmers. Het eerder gebleken sentiment van niet-stemmers niet eerlijk behandeld te worden, is ook op het geaggregeerde niveau terug te vinden: er is volgens niet-stemmers te weinig aandacht voor mensen die het minder hebben en mensen

niet-stemmers zijn beide kenmerken vertegenwoordigd in de verschillende groepen. Politiek cynische burgers worden hierbij in meer of mindere mate gescheiden van de politiek ongeïnteresseerde. Zie hiervoor Paul Dekker, Groepen niet-stemmers, in: Paul Dekker (red.), *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002, p. 43-61; en Jack Doppelt en Ellen Scheerer, *Nonvoters: America's no-shows*, Thousand Oaks, Sage, 1999.

- 12 Dit is een schaal van drie metingen: tevredenheid met de politiek in Den Haag, vertrouwen in de Tweede Kamer en vertrouwen in de regering (Cronbachs alfa = 0,92).
- 13 Dit loopt zelfs op tot 15% bij de stelling dat politici vaak onbehoorlijk met elkaar omgaan, en bedraagt 12% bij de stelling over de bekwaamheid van politici. Het percentage pvv- en sp-stemmers dat het niet weet, bedraagt bij alle hier gebruikte stellingen maximaal 5%.
- 14 Deze verschillen zijn er wel, maar bij deze stellingen is er ook vaak een andere groep stemmers, meestal cda-stemmers, van wie het percentage 'ik weet het niet' relatief hoog is. Hierbij wijken niet-stemmers dus minder duidelijk af van alle groepen stemmers.

Figuur 4.4 Gemiddelde positie in reactie op stellingen over maatschappelijke kwesties^a, bevolking van 18+, 2011-2012

a De reacties op de stellingen hebben numerieke waarden toegekend gekregen, waarvan de gemiddelden in deze figuur worden weergegeven. Zeer oneens en oneens hebben negatieve waarden (resp. -100 en -50), neutraal een waarde 0, en eens en zeer eens positieve waarden (resp. 50 en 100). De gemiddelde waarde geeft op deze wijze de gemiddelde richting van de antwoorden per groep weer, waarbij een negatieve waarde overwegend oneens uitdrukt, en een positieve waarde overwegend eens. De gehele as waarop de antwoorden zich kunnen bevinden loopt van -100 tot 100, maar in de praktijk liggen de gemiddelden niet zo ver uit elkaar. Deze figuur geeft het relevante gedeelte van de as weer. Vetgedrukte groepen hebben een gemiddelde dat significant afwijkt van dat van niet-stemmers.

Bron: COB 2011/4-2012/4

worden niet altijd eerlijk behandeld. Daarnaast is volgens de meeste niet-stemmers het verschil tussen arm en rijk in Nederland te groot geworden. Hierin vertonen niet-stemmers overeenkomsten met SP- en PVV-stemmers, en soms ook met PvdA-stemmers.

Nu we een redelijk beeld hebben gekregen van de opvattingen van niet-stemmers over maatschappelijke kwesties aan de hand van gesloten vragen, is het tijd om niet-stemmers zelf aan het woord te laten en te kijken wat voor hen belangrijke thema's zijn en hoe ze daarover praten.

Inkomen en economie voor niet-stemmers het grootste probleem

We kijken eerst naar de belangrijkste problemen die niet-stemmers noemen wanneer daar direct naar wordt gevraagd. Daarnaast duiden we hun toelichting op de vraag welke kant het op gaat met Nederland. Uit beide blijkt dat inkomen en economie het belangrijkste thema is voor niet-stemmers.

Tabel 4.8 Top vijf maatschappelijke problemen^a volgens niet-stemmers en andere kiezersgroepen, bevolking van 18+, 2011/4-2012/4 (in de gekleurde stippen procenten van het nationale probleembesef)

	niet-stemmers	SP	PvdA	D66/GL	CDA	VVD	PVV	weet niet
1	inkomen en economie 19	inkomen en economie 21	samenleven 23	samenleven 24	samenleven 24	samenleven 21	inkomen en economie 17	samenleven 17
2	samenleven 15	samenleven 18	inkomen en economie 16	politiek en bestuur 16	inkomen en economie 12	inkomen en economie 14	immigratie en integratie 17	inkomen en economie 17
3	gezondheidszorg 12	gezondheidszorg 13	politiek en bestuur 15	inkomen en economie 14	politiek en bestuur 11	criminaliteit en veiligheid 12	politiek en bestuur 10	politiek en bestuur 13
4	politiek en bestuur 10	politiek en bestuur 12	gezondheidszorg 10	gezondheidszorg 8	criminaliteit en veiligheid 10	politiek en bestuur 12	criminaliteit en veiligheid 10	gezondheidszorg 16
5	criminaliteit en veiligheid 8	immigratie en integratie 6	criminaliteit en veiligheid 7	onderwijs 7	gezondheidszorg 10	immigratie en integratie 7	gezondheidszorg 10	criminaliteit en veiligheid 8

a 'Wat vindt u op dit moment de grootste problemen in ons land? Waar bent u zeer negatief of boos over of waar schaamt u zich voor als het om de Nederlandse samenleving gaat?' Respondenten konden maximaal vijf onderwerpen noemen, die vervolgens zijn ingedeeld in zestien categorieën. Zie figuur 1.6 voor meer uitleg over deze vraag en de berekening van het nationale probleembesef.

Bron: COB 2011/4-2012/4

Wanneer we vragen wat op dit moment de grootste problemen in ons land zijn, noemt 74% van de niet-stemmers een of meer problemen. Bij alle andere kiezersgroepen ligt dit percentage rond de 85%. De onderwerpen in de top vijf van maatschappelijke problemen van niet-stemmers komen in grote mate overeen met die van de stemmers (zie tabel 4.8). Wel zien we verschillen in de rangorde van problemen. Inkomen en economie is met 19% het probleem dat niet-stemmers het meest noemen. Daarin lijken ze het meest op kiezers van SP en PVV. De manier van samenleven, voor veel andere kiezersgroepen het grootste probleem, wordt door niet-stemmers aanzienlijk minder vaak genoemd maar komt alsnog op de tweede plaats. Daarnaast is de gezondheidszorg voor niet-stemmers relatief belangrijk; problemen met politiek en bestuur worden iets minder vaak genoemd.

Desgevraagd vindt 68% van de niet-stemmers dat het in Nederland de verkeerde kant op gaat. Niet-stemmers zijn iets minder pessimistisch dan aanhangers van PVV (81%) en SP (78%), maar pessimistischer dan kiezers van andere partijen. Na de vraag of Nederland zich in de goede of verkeerde richting ontwikkelt, krijgen alle respondenten de mogelijkheid hun antwoord toe te lichten.¹⁵ Niet-stemmers hebben een overwegend negatief beeld van hoe het ervoor staat in Nederland.

15 Niet-stemmers vullen deze toelichting minder vaak in dan stemmers. In de kwartalen 2011/4 tot en met 2012/4 hebben in totaal 118 niet-stemmers deze vraag ingevuld. 36% van de niet-stemmers heeft een antwoord ingevuld; bij alle kiezersgroepen ligt dit percentage rond de 50%.

Ze maken zich zorgen over armoede, te lage straffen, ongelijkheid in de samenleving en een gebrek aan politieke daadkracht. Uit de analyse van de open antwoorden blijkt dat niet-stemmers vooral onderwerpen¹⁶ noemen met betrekking tot inkomen, welvaart en economie (25% van de niet-stemmers noemt dit); politiek en bestuur (22%); samenleven en mentaliteit (14%); criminaliteit en veiligheid (13%); internationale problematiek (12%) en verzorgingsstaat (12%).

Veruit de meeste niet-stemmers vinden zich dus op over onderwerpen rond inkomen en economie: inkomensverschillen, de slechte economische situatie en de positie van zwakkeren in de samenleving worden vaak genoemd. Gevoelens van onrechtvaardigheid klinken hierin door.

“Meer armoede onder de mensen en een groot verschil tussen arm en rijk.”
(vrouw, 45 jaar)

“Met de crisis wordt het slechter en slechter. Alles wordt duurder of je het nu hebt of niet.” (man, 26 jaar)

“De rijken worden rijker, de minder bedeelden worden er niet beter op.”
(vrouw, 48 jaar)

Hoewel we uit de analyses tot nu toe een beeld hebben gekregen van weinig politiek betrokken niet-stemmers, noemen zij politiek en bestuur wel vaak als reden waarom het de verkeerde kant op gaat in Nederland. Niet-stemmers tonen hiermee hun politiek cynisme:

“De huidige overheid heeft geen zin omdat men daar niet eensgezind is en iedereen maar zijn eigen pad op gaat.” (man, 19 jaar)

“Ze snappen in Den Haag vaak zelf niet meer wat ze nou willen en daar schiet niemand iets mee op.” (vrouw, 24 jaar)

Tot slot betreft een redelijk aantal niet-stemmers (12%) de vraag niet op de problemen in Nederland, maar op de eigen persoonlijke situatie of die van anderen in de directe omgeving. Gevoelens van onrechtvaardigheid zijn ook hier merkbaar.

“Ik als vrouw zijnde ga niet meer zonder beveiliging 's avonds de straat op! Is toch belachelijk dat ik anders niet over straat durf!?” (vrouw, 27 jaar)

“Ik zit hier heel erg mee. Ben nu bijna vijf jaar van mijn ex-man af [...] en ik zit door hem nu bijna drie jaar in de schuldsanering. Dit is onrecht omdat meneer gewoon alles kan doen en kopen en ik kan niks meer doen. Dat is onrecht hier in Nederland.” (vrouw, 48 jaar)

16 De antwoorden zijn ingedeeld in 22 categorieën. Deze verschillen niet veel van de gebruikte categorisering bij de vraag naar de belangrijkste problemen in ons land.

“Je kan huursubsidie krijgen. Ik ken zulke mensen. Een moeder met vier kinderen moest na een jaar alles terugbetalen. Zo ook mijn eigen zusje, zij kreeg 998 euro en daar moest 500 euro huur vanaf, wat hou je dan nog over. Toen ik bij haar kwam moest zij huurtoeslag terugbetalen. Zij at een boterham met mayonaise.” (vrouw, 83 jaar)

Niet-stemmers: soms afwijkend maar geen nieuwe geluiden

Hoewel zij minder maatschappelijk en politiek betrokken zijn, blijkt dat niet-stemmers wel degelijk ideeën hebben over maatschappelijke problemen en prioriteiten aangeven die overeenkomen met die van stemmers. Niet-stemmers lijken in hun opvattingen over maatschappelijke kwesties op verschillende groepen kiezers, afhankelijk van het onderwerp. Het ideologische profiel van niet-stemmers is links op sociaaleconomische issues en rechts op andere gebieden, zoals immigratie. Dit komt het meeste in de buurt van het profiel van PVV-stemmers, hoewel deze veel duidelijker negatief stelling nemen op vragen over immigratie en EU.

Keren we terug naar het gedachte-experiment: wat zouden niet-stemmers doen wanneer zij toch (gedwongen) een stem moeten uitbrengen. Gezien de gebleken overeenkomsten met PVV- en SP-stemmers, lijkt een stem voor een van die partijen een voor de hand liggende keus voor de gemiddelde niet-stemmer. Maar de gemiddelde niet-stemmer is evenzeer een constructie als de gemiddelde stemmer. Van belang is niet alleen dat er achter het gemiddelde verschillende inhoudelijke voorkeuren schuilgaan, maar ook verschillende motieven om niet te gaan stemmen. Zo valt onderscheid te maken tussen politiek cynische en politiek ongeïnteresseerde niet-stemmers.¹⁷ Die kunnen verschillende redenen hebben om bij gedwongen opkomst niet te gaan stemmen op de partij waar ze qua voorkeuren het dichtst bij staan. Terwijl de cynici op zoek zouden kunnen gaan naar een uitgesproken protestpartij, zouden de ongeïnteresseerden juist de voorkeur kunnen geven aan een niet zo uitgesproken middenpartij omdat ze zich niet in het politieke spel willen mengen. Op basis van onze analyse weten we dit niet en daarom kunnen we ook geen uitspraken doen over hoe verkiezingsuitslagen zouden veranderen bij een opkomstplicht.

Wat we wel kunnen concluderen is dat niet-stemmers geen groep vormen met heel sterk afwijkende zorgen en opvattingen over maatschappelijke en politieke kwesties. Het zal waarschijnlijk heel wat vergen om deze burgers politiek te laten participeren door een stem uit te brengen, maar een zekere geruststelling is dat hun meningen wel tot uitdrukking komen via andere burgers met wie zij overeenkomsten vertonen (voornamelijk PVV-, SP- en in mindere mate PvdA-stemmers).

17 Zoals al eerder genoemd, wordt dit onderscheid in meer en mindere mate gemaakt in Paul Dekker, *Groepen niet-stemmers*, in: Paul Dekker (red.) *Niet-stemmers*, Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2002, p. 43-61; en Jack Doppelt en Ellen Scheerer, *Nonvoters: America's no-shows*, Thousand Oaks, Sage, 1999.

Verantwoording

Vanaf 2013 gaan we alleen nog in de even kwartalen focusgroepen houden en zijn we voor de kwalitatieve informatie voor (dunnere) rapportages in de oneven kwartalen aangewezen op de enquêtes. Deze verandering is een goede aanleiding om de uitvoerders van het focusgroepenonderzoek in de afgelopen jaren om een terugblik te vragen. Met de focusgroepen proberen we in aanvulling op de enquêtes meer zicht te krijgen op de emoties achter en motiveringen van opvattingen over maatschappelijke en politieke kwesties en vooral ook op processen van collectieve meningsvorming. Hoe reageren mensen op argumenten van anderen, wat overtuigt en wat roept tegenspraak op? Soms leveren de focusgroepen ons veel op, soms weinig. Soms zijn ze leuk om te volgen en lijken ze haast vanzelf goed te gaan, soms moet de moderator er hard aan trekken. Ligt dat puur aan de toevallige samenstelling van de groep of is er meer aan de hand? Wanneer is een groepsgesprek geslaagd? Die vraag wordt hieronder beantwoord door de onderzoekers van Veldkamp en Ferro.

Wanneer is een groepsgesprek geslaagd?

1 Veldkamp

Bij kwalitatief onderzoek blijkt over het algemeen dat mensen graag praten over onderwerpen die hoog op de eigen agenda staan, onderwerpen die soms omgeven zijn met morele verontwaardiging of zorgen. Dat zijn echter niet noodzakelijk ook de onderwerpen die op een bepaald moment vanuit het beleid interessant worden gevonden. Want hoog op de agenda van de burger staan vooral onderwerpen die een direct raakvlak hebben met het persoonlijk leven. Zoals bezuinigingen in de gezondheidszorg, het samenleven in grote stadswijken, groenvoorzieningen in de eigen buurt. Een onderwerp als Europa levert pas een levendige discussie op als de situatie zich voordoet dat (politieke) beslissingen op Europees niveau gevolgen hebben voor het welvaartsniveau in Nederland. Een onderwerp als het Nederlandse buitenlandbeleid staat voor de meeste mensen te ver af en een gesprek daarover valt al snel stil. Men heeft over onderwerpen die veraf staan vaak te weinig nagedacht, de meningen zijn dan ook (nog) niet voorzien van een echte lading.

Vooraf lageropgeleiden praten graag over zaken die zij zelf meemaken; hun vertrekpunt is de eigen situatie. Hogeropgeleiden zijn meer te verleiden tot een discussie op een hoger abstractieniveau ('What if?'). Herkenning van elkaars voorbeelden en situaties leidt zowel bij lager- als hogeropgeleiden tot een geanimeerd gesprek waarin de meeste deelnemers goed participeren. Er zijn echter ook omstandigheden die van meer negatieve invloed zijn op de dynamiek. De aanwezigheid van een 'expert' in de groep, leidt er vaak toe dat mensen zich niet meer bemoeien met de inhoud, maar de eer aan die ander overlaten. Ook een te overheersende mening van een deelnemer maakt dat mensen niet meer bereid zijn om deel te nemen aan de discussie. Mede door hun lichaamstaal geven deelnemers aan in welke mate ze betrokken zijn in het gesprek. Bij dit alles hebben we ook met de chemie in een groep te maken; soms hangt er vanaf het eerste moment een goede en gezellige sfeer, soms duurt het langer voordat het ijs gebroken is. De chemie tussen, de aard en opstelling van de deelnemers zijn niet te voorspellen maar worden gaandeweg het gesprek duidelijk. Een gespreksleider kan wanneer dit soort zaken zich voordoen het gesprek zodanig bijsturen dat er een groepsproces op gang komt waarmee een ieder zo goed mogelijk tot zijn recht komt.

Een ander lastig punt bij de interpretatie van de opbrengst van een gesprek is dat de eerste mening van mensen niet altijd heel doordacht of weloverwogen is. Men heeft soms de neiging te volstaan met oneliners, met simpele verklaringen voor geconstateerde ontwikkelingen. Wordt daar meer uitgebreid op ingegaan, dan blijken de meningen een stuk genuanceerder te liggen dan op basis van de oneliners werd verwacht en is er meer consensus dan in eerste instantie is aangenomen. Dat wil niet zeggen dat de discussie niet waardevol was. Door er dieper op in te gaan komt juist de werkelijke houding over een onderwerp naar voren.

Judith ter Berg en Yolanda Schothorst

2 Ferro explore!

De sterke kant van groepsgesprekken is dat de onderlinge communicatie het mogelijk maakt een genuanceerd inzicht te krijgen in de meningsvorming. Dat komt doordat de deelnemers op elkaar kunnen reageren. Omdat er in iedere groep wel één persoon is die positiever of negatiever is dan de anderen, zie je niet alleen hoe het pallet van meningen in elkaar zit, maar ook hoe die meningen zich in interactie houden. Wordt een negatief signaal in een overwegend positieve groep opgepakt? Of juist niet? Door waar te nemen hoe de interactie verloopt tussen verschillende meningen, krijg je een beeld van de standvastigheid ervan.

De vraag of een groepsgesprek geslaagd is of niet, wordt dan ook vooral bepaald door de vraag of er ook werkelijk communicatie tussen de deelnemers is. Dat wil zeggen dat eventuele verschillen van mening helder naar voren komen en op vruchtbare wijze kunnen worden afgehandeld. Dit is vooral het geval bij onderwerpen die niet alleen leven, maar waarover ook een discussie mogelijk is. Ideaal zijn dus onderwerpen die uiteenlopende meningen en gevoelens losmaken die de deelnemers ook kunnen uitwisselen. Dat houdt in dat de verschillen in emoties niet te groot mogen zijn. Zo wordt het moeilijk om laagbetaalde, teleurgestelde burgers te laten praten met succesvolle ondernemers; de emoties zijn dan te uiteenlopend voor een vruchtbare uitwisseling. Het gesprek is geslaagd als op levendige wijze veel verschillende meningen en gevoelens naar voren komen, en deze meningen ook reacties oproepen bij de anderen, hetzij instemmend hetzij juist kritisch. De levendigheid maakt dat je boven het inventariseren van meningen uitstijgt: je kunt als onderzoeker dan observeren hoe bepaalde meningen zich ‘houden’ en welke omstandigheden maken dat mensen een mening al dan niet bijstellen. Dit houdt in dat de discussie stevig kan zijn, maar ook prettig van toon blijft. Het impliceert ook dat de participanten hun mening naar voren brengen. Het is natuurlijk dat er een verschil zit in de ‘spreektijd’ per persoon, maar in een geslaagde groep zijn ook de ‘stillere’ deelnemers in staat geweest om hun visie te geven.

Bij onderwerpen waarvan kan worden verwacht dat ze of te weinig losmaken (lage beleving) of juist te veel dezelfde sterke emoties (bijvoorbeeld: mening over gevangenis), kan het beste gebruik gemaakt worden van projectieve technieken, zoals het maken van collages. Dergelijke technieken kunnen helpen om de emoties te ‘kanaliseren’ of juist ‘op te roepen’.

Jochum Stienstra

Achtergrond

Het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) wordt gedaan door het Sociaal en Cultureel Planbureau in opdracht van de Voorlichtingsraad (VoRa) en heeft de volgende doelstellingen:

- Het kabinet voorzien van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in de bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden, inclusief gegevens over algemene tevredenheid en onbehagen en zo mogelijk signaleringen van groepen die ‘negatief’ opvallen.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke problemen en doeleinden door relativering en uitdieping van enquêtegegevens over de publieke opinie met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Het onderzoek resulteert in kwartaalrapporten en in studies. De volgende achtergrondstudie en twee verdiepingstudies zijn verschenen en beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Paul Dekker (red.). *Meten wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. *Crisis in aantocht? Verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008*. Den Haag: SCP, 2009.
- Paul Dekker en Josje den Ridder (red.). *Stemming onbestemd. Tweede verdiepingstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven*. Den Haag: SCP, 2011.

Onderzoek in het vierde kwartaal van 2012

Er is een kwartaalenquête gehouden en focusgroeponderzoek gedaan. Het enquêteonderzoek is uitgevoerd door MarketResponse Nederland op een steekproef van personen van 18 jaar en ouder uit zijn bestand ‘De Onderzoek Groep’. Dit onderzoekspanel is samengesteld op basis van telefonische werving en maakt geen gebruik van zelfaanmeldingen. De respondenten ontvangen in principe geen vergoeding. Ook voor deelname aan de COB-enquête is niet betaald. Uit het panel zijn 1880 respondenten van 18 jaar en ouder telefonisch geselecteerd, van wie er 1287 tussen 2 oktober en 4 november 2012 de vragenlijst volledig hebben ingevuld (1030 via internet en 257 schriftelijk). De gemiddelde invultijd van de online vragenlijst was 25 minuten. Tenzij anders vermeld zijn in dit rapport de resultaten gewogen op sekse, leeftijd, opleiding en internetgebruik. De weegfactor varieert van 0,6 tot 2,9 en de wegefficiëntie is 86,2%, resulterend in een effectieve steekproef van 1109. De respondenten beoordeelden de enquête op een schaal van 1-10 met gemiddeld een 7,4; 4% gaf een onvoldoende.

Het focusgroeponderzoek is uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Ferro en Veldkamp. Veldkamp deed onderzoek onder een groep lageropgeleiden en een groep hogeropgeleiden in Amsterdam op 16 oktober. Ferro deed hetzelfde in Enschede op 23 oktober 2012. De gesprekken bestonden uit een algemene ronde over hoe het gaat met Nederland, het bespreken van de ingewikkeldheid van de politiek en een uitgebreidere discussie over maatschappelijke tegenstellingen in Nederland en de rol van Nederland in de wereld. De gesprekken duurden ongeveer twee uur. Wat in het voorliggende rapport is vermeld over

de focusgroepen is ontleend aan de onderstaande rapportages van de onderzoeksbureaus en eigen waarneming van de SCP-onderzoekers.

Dit kwartaal heeft Veldkamp tevens onderzoek gedaan (op basis van het panel TNS NIPObase) naar de maatschappelijke prioriteiten van de Nederlandse bevolking. Daarbij is een aanpak herhaald die een voorganger van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL), het Natuur en Milieuplanbureau (NMP), in samenwerking met Veldkamp ontwikkelde. Uit een lijst van 64 sociale, economische en mondiale doeleinden krijgen respondenten een random selectie van tien met de vraag ‘Welke van de volgende maatschappelijke vraagstukken is volgens u het allerbelangrijkste probleem dat moet worden opgelost?’ Die vraag wordt herhaald totdat de respondent alle tien doeleinden heeft geordend. Uit de rangordening van alle respondenten samen is vervolgens de totale prioriteitenlijst samengesteld (zie verder Verhue 2012).

Rapporten, beschikbaar op www.scp.nl/publicaties:

- Imre van Rooijen en Petra van Laar, *Onderzoekstechnische verantwoording Burgerperspectieven 2012, 4^e kwartaal*. Leusden: MarketResponse, november 2012 (projectnummer 18069).
- Dieter Verhue, *Prioritering maatschappelijke vraagstukken. Veldwerkverantwoording*. Veldkamp, november 2012 (projectnummer 5723).
- Judith van Male en Gerben Bruins, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2012: Tilburg*. Amsterdam: Ferro, november 2012 (projectnummer 4521).
- Yolanda Schothorst en Judith ter Berg, *COB-focusgroepen vierde kwartaal 2012: Amsterdam*. Amsterdam: Veldkamp, november 2012 (projectnummer 5715).

Onderwerpen in voorgaande kwartaalberichten

- 2008|1: mediagebruikers, institutioneel vertrouwen, machteloosheid en Europa;
- 2008|2: levensinstellingen, informatie voor de regering en maatschappelijke participatie;
- 2008|3: werkenden, economische en persoonlijke toekomstverwachtingen;
- 2008|4: basismotivaties, overheidsuitgaven, de crisis en publieke omgangsvormen;
- 2009|1: vrijheid van meningsuiting en Europa;
- 2009|2: opvoeding en gezin en de media over de crisis;
- 2009|3: de economische crisis voor mbo'ers en mkb'ers en politieke onvrede;
- 2009|4: politiek (on-)tevreden en de multiculturele samenleving;
- 2010|1: maatschappelijke tegenstellingen en de relaties tussen jong en oud;
- 2010|2: bezuinigingen en vertrouwen in informatie over klimaat en vaccinatie;
- 2010|3: gevoelens van onveiligheid en internationalisering;
- 2010|4: grip op het leven en de publieke gevolgen van gejaagdheid;
- 2011|1: eurocrisis en vergelijking Denemarken – Nederland;
- 2011|2: Nederland in het buitenland, buitenlands beleid en burgertypen;
- 2011|3: eigen verantwoordelijkheid en groepen mediagebruikers;
- 2011|4: de inrichting van Nederland en sterke punten van Nederland; en
- 2012|1: hoogtepunten en ontwikkelingen in de publieke opinie tussen 2008-2011.
- 2012|2: economische crisis en toekomst, Europa en opleidingsniveaus.
- 2012|3: houdbaarheid van de medische zorg en AOW en wensen voor de formatie.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2012

ISBN 978 90 377 0645 1

ISSN 1876 8598

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

telefoon 070 340 70 00

fax 070 340 70 44

e-mail info@scp.nl

www.scp.nl

Vormgeving:
bureau Stijl Zorg, Utrecht